

CONCURRENTIE EN VERBORGEN BELANGEN

DE ORGANISATIE VAN DE UITZENDING EN OPVANG VAN KINDEREN
1945-1955

Anne Eva Haarbrink

1303473

Research Master Scriptie Cities, Migration and Global Interdependence

Studierichting Governance of Migration and Diversity

30 ECTS

Prof. dr. M.L.J.C. Schrover

Tweede lezer Dr. P. Van Trigt

Universiteit Leiden

INHOUD

3

Inleiding

14

De opvang-traditie

19

Oorlog en opvoeding

26

Nederlandse kinderen naar het buitenland

38

Buitenlandse kinderen in Nederland

45

Problemen bij uitzending en opvang

52

Afname van vertrek en ontvangst

56

Conclusie

63

Literatuurlijst

INLEIDING

Op 10 februari 1945 was een groot deel van Nederland nog niet bevrijd. Gevechten voor de bevrijding van bezette gebieden waren in volle gang. Treinen werden gebruikt om gevangenen, militairen en repatrianten te vervoeren. Huizen, bruggen en spoorwegen waren verwoest. Tussen het oorlogsgeweld werden kinderen uit al bevrijde regio's verzameld om op kinderuitzending te gaan. Het vertrek op 10 februari 1945 van kinderen uit Nijmegen, Den Bosch, Walcheren, Maastricht en Tilburg markeert het startpunt van een nieuwe kinderuitzending. Zonder hun ouders werden de kinderen over duizenden kilometers verplaatst naar het buitenland. De reis was niet zonder gevaar. Treinen waren nog geregeld doelwit van bombardementen en boten werden vanaf het land, de zee en vanuit de lucht aangevallen. Tijdens de oversteek naar Engeland kwam een boot met kinderen terecht in een vuurgevecht tussen een Duitse onderzeeër en Engelse bommenwerpers. De kinderen vonden de inslag van de granaten toentertijd een prachtig gezicht, maar het had een haartje gescheeld of zij waren nooit in Engeland aangekomen.¹

In de afgelopen decennia hebben meerdere kinder- en jeugduitzendingen plaatsgevonden. Deze kinderuitzendingen zijn nog nauwelijks in onderlinge samenhang onderzocht, terwijl bestudering van overeenkomsten en verschillen tussen de uitzendingen de belangen en achterliggende motieven van betrokken organisaties en overheden blootlegt. Om de vergelijking van verschillende kinderuitzendingen uit te breiden, worden in deze scriptie alle kinderuitzendingen tussen Nederland en andere Europese landen in de periode van 1945 tot 1955 onderzocht en vergeleken met andere kinderuitzendingen. Nederlandse kinderen vertrokken van 1945 tot 1955 naar verschillende Europese landen, terwijl buitenlandse kinderen naar Nederland kwamen. De centrale vraag luidt:

Waarom zond de Nederlandse overheid van 1945 tot 1955 Nederlandse kinderen uit naar verschillende Europese landen en ontving zij in diezelfde periode kinderen uit andere landen in Nederland?

¹ J. Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945. De uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland* (Amsterdam 2002).

Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt in het eerste hoofdstuk gekeken naar de geschiedenis van kinderuitzendingen. Aan de hand van de beschrijving van enkele uitzendingen wordt duidelijk dat de uitzending na de Tweede Wereldoorlog onderdeel is van een al veel langer bestaande opvangtraditie. In het tweede hoofdstuk worden de politieke en maatschappelijke context waarin de kinderuitzending ontstond, geschetst. In het derde en vierde hoofdstuk staan respectievelijk de uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland en de opvang van buitenlandse kinderen in Nederland centraal. Vervolgens wordt gekeken welke problemen zich tijdens de uitzendingen voordeden. Het daaropvolgende hoofdstuk schetst wanneer en waarom de transporten van kinderen in de loop der jaren afnamen en welke transporten en ideeën voor transporten zich in deze jaren aandienden. Het zevende hoofdstuk bouwt voort op het eerste hoofdstuk. De eerder besproken uitzendingen worden hier vergeleken met de uitzending van na de Tweede Wereldoorlog.

Historiografie

In wetenschappelijk onderzoek is lange tijd weinig aandacht geweest voor kindermigratie en kinderuitzendingen als vorm hiervan. Onder kinderuitzending wordt de tijdelijke of langdurige plaatsing van kinderen buiten het ouderlijk gezin verstaan.² In onderzoek naar kindermigratie en kinderuitzendingen ging aandacht vooral uit naar humanitaire projecten die begin twintigste eeuw door particulieren en kerken werden opgezet. De literatuur over kinderuitzendingen gaat voor een groot deel over het redden van Joodse kinderen door middel van kindertransporten en het gedwongen transport van Joodse kinderen naar concentratie- en vernietigingskampen. De nadruk lag in deze onderzoeken op trauma en schuld en niet zozeer op het onderzoeken van de migratie en de betrokken partijen.³

Literatuur over kindermigraties en kinderuitzendingen is bovendien gefragmenteerd. In onderzoeken staat meestal één kindermigratie centraal en deze migratie wordt dikwijls bestudeerd vanwege haar vermeende uniciteit. Annette van Rijn liet met haar studie - naar de

² Nationaal Archief, Den Haag, Centrale Raad voor Kinderuitzending, nummer toegang 2.19.149.

³ V. Hajto, 'The 'wanted' children. Experiences of Hungarian children living with Belgian foster families during the interwar period', in: *History of the Family* 14 (2009) 11-12 en J. Baumel-Schwartzand, *Never Look Back: The Jewish Refugee Children in Great Britain, 1938-1945* (West Lafayette 2012).

opvang van Duitse, Oostenrijkse en Hongaarse kinderen tijdens het Interbellum in Nederland zien hoe wijdverbreid kinderuitzending als vorm van migratie was.⁴ Hoewel afzonderlijke kinderuitzendingen in eerste instantie niet zoveel met elkaar te maken lijken te hebben, bleek in mijn Bachelor-onderzoek dat deze afzonderlijke uitzendingen niet langer als unieke gebeurtenissen moeten worden beschouwd. Studie naar de overeenkomsten tussen bestudeerde kindermigraties liet zien dat de meeste uitzendingen werden geïnitieerd om kinderen te beschermen tegen oorlogsgeweld, aan te laten sterken omdat zij fysiek of geestelijk waren verzwakt of omdat zij om andere redenen in hun thuisland gevaar liepen. Dit geldt voor de Joodse en Spaanse kinderen die in de jaren '30 en '40 werden opgevangen en voor Duitse, Oostenrijkse en Hongaarse kinderen die tijdens het Interbellum in Nederland een veilige plek vonden.⁵

Humanitaire redenen voor uitzending gingen bijna altijd gepaard met eigen belang van overheden en organiserende partijen. Ellen Boucher toonde met haar studie naar de uitzending van Britse kinderen bijvoorbeeld aan dat deze niet alleen tot doel had de kinderen te helpen. De Britse overheid had namelijk nog een doel: het vergroten van de witte, Britse gemeenschap in Zuid-Rhodesië en Australië. De kinderen die emigreerden in de periode van 1869 tot 1967, kwamen uit arme gezinnen, waren wees of woonden in een kindertehuis. Zij hadden volgens de overheid weinig kansen in Groot-Brittannië en konden bijvoorbeeld in Zuid-Rhodesië topfuncties vervullen. Door hen op jonge leeftijd te laten emigreren zouden zij worden opgeleid tot goede en waardevolle koloniale burgers. De kansarme jongeren waren op deze manier geen kostenpost, maar een waardevol onderdeel van de koloniale politiek van de Britten.⁶

Ann Nehlin liet met haar studie naar de opvang van Finse kinderen in Zweden zien dat de Zweedse overheid belang had bij de komst van Finse jeugd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Zweedse overheid had geen militaire steun geboden aan Finland toen de Sovjets het land binnenvielen en dat werd haar door de Finnen niet in dank afgenomen. De

⁴ A. Van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden. Hongaarse kinderen en hun pleeggezinnen 1920-1928, in: Gerard van der Harst en Leo Lucassen', *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad 1918-1955* (Leiden 1998) 77- 92; J. Vogel, *Nabije vreemden. Een eeuw wonen en samenleven* (Den Haag 2005) 11, 29.

⁵ A.E. Haarbrink, 'Gezellig op transport', de uitzending van Nederlandse kinderen naar Duitse gebieden tijdens de Tweede Wereldoorlog' (Leiden 2016) Bachelor-scriptie Universiteit Leiden.

⁶ E. Boucher, 'The Limits of Potential: Race, Welfare, and the Interwar Extension of Child Emigration to Southern Rhodesia.', in: *The Journal of British Studies* (2009) 914-915 en 933; E. Boucher, *Empire's Children: child emigration, welfare, and the decline of the British world* (New York 2014).

verhouding tussen Finland en Zweden kwam hierdoor onder druk te staan. Humanitaire hulp in de vorm van opvang van kinderen zou de neutrale positie van Zweden niet in het gedrang brengen en de banden met Finland kunnen herstellen. 70.000 Finse kinderen werden in een periode van enkele jaren in Zweedse pleeggezinnen ondergebracht. Deze kinderopvang had tot doel het imago van de Zweedse overheid in Finland te verbeteren en de band tussen de twee landen te herstellen en versterken. De barmhartigheid van de Zweedse overheid kwam dus gedeeltelijk voort uit eigen belang.⁷

Toen Nederland in 1940 door Duitsland werd bezet, probeerde de Duitse bezetter de Nederlandse bevolking op integratie in het Duitse Rijk voor te bereiden.⁸ Om eenheid en ideologische unificatie te bewerkstelligen, werden Nederlandse ouders opgeroepen hun kinderen enige maanden in Duitse gebieden in tehuizen en pleeggezinnen te laten verblijven. Duitse kinderen kwamen in diezelfde periode naar Nederland, waar zij in pleeggezinnen werden ondergebracht. De kinderuitzending moest het Nederlandse volk een positief beeld geven van de Duitse bezetter. Op die manier zou de Duitse aanwezigheid eerder worden geaccepteerd en de kans op eenheid van het Duitse en Nederlandse volk vergroot worden.⁹

Na de Tweede Wereldoorlog werden Nederlandse kinderen naar België, Zwitserland, Frankrijk, Denemarken, Zweden en Engeland uitgezonden. In zijn boek *De bleekneusjes van 1945* geeft Jan Sintemaartensdijk een mooi overzicht van de opstart en het verloop van de uitzending tijdens de eerste jaren na de oorlog. Daarnaast biedt het boek een inkijkje in de ervaringen van de kinderen en de organisatie van kinderuitzendingen naar meerdere landen in dezelfde periode. Het jaar 1945, waarin alle transporten op gang kwamen, staat centraal in zijn onderzoek.¹⁰

Sintemaartensdijk beperkt zich in zijn onderzoek tot een periode van anderhalf jaar en trekt geen parallellen tussen de uitzendingen naar verschillende landen. Hij vergelijkt de uitzending van de bleekneusjes ook niet met uitzendingen uit eerdere perioden. Hierdoor ontstaat noch een volledig beeld van het aantal kinderen dat na de oorlog op uitzending ging als 'bleekneusje' noch wordt de uitzending van de kinderen in een bredere context geplaatst. De uitzending van kinderen die moesten aansterken na de Tweede Wereldoorlog kende

⁷ A. Nehlin, 'Building bridges of trust': child transports from Finland to Sweden during the Second World War, in: *War and Society* (2017) 132-140.

⁸ D. Dwork en R.J. Van Pelt, *De Holocaust. Een geschiedenis* (Amsterdam 2002) 67.

⁹ Haarbrink, 'Gezellig op transport', 40-41.

¹⁰ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 119, 150, 288.

weliswaar een hoogtepunt in de door Sintemaartensdijk onderzochte periode, maar ook na de zomer van 1947 vertrok nog een groot aantal transporten. Daarom staat in deze scriptie de periode van 1945-1955 centraal. Door een breder tijdvak te onderzoeken en daarmee het verloop van de uitzending beter in beeld te brengen, wordt duidelijk dat ook na de zomer van 1947 vele uitzendingen plaats hadden en dat er mogelijk ook andere belangen dan alleen het aansterken van de kinderen een rol speelden. Bovendien blijkt dat er van 1945 tot 1955 ook andere uitzendingen, dan die van de bleekneusjes plaats hadden of werden gepland.

Theorie

In literatuur over kinderuitzendingen worden drie verklaringen aangedragen voor het uitzenden en opvangen van kinderen en jongeren, namelijk aansterken, opvoeden en gemeenschapsvorming. Deze verklaringen bieden mogelijk ook een antwoord op de vraag waarom de Nederlandse overheid van 1945 tot 1955 Nederlandse kinderen uitzond naar verschillende Europese landen en in diezelfde periode kinderen uit andere landen in Nederland ontving. In het onderstaande ga ik kort in op de drie mogelijke verklaringen. Bovendien ga ik in op het verklaren van de kindermigraties door bestudering vanuit een governance perspectief.

Governance

Auteurs kijken bij het verklaren van kindermigraties vooral naar overheden. Daarmee blijft echter een deel van de actoren die invloed hebben op de vorming en uitvoering van beleid buiten beeld. Overheden hadden na de oorlog nationale en transnationale hulp nodig van NGO's (Non Governmental Organizations) voor de wederopbouw. Het ontstaan van een groot aantal organisaties leverde hulp op bij het vinden van oplossingen en tegelijkertijd ontstond er ook extreme fragmentatie, competitie en onenigheid tussen NGO's en staten.¹¹ Governance is een begrip dat wordt gebruikt om de invloed van en interactie tussen

¹¹ M. Schrover, T. Vosters en I. Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance (1860s until Present): Introduction to a Special Issue', in: *Journal of migration history* (2019) 201, 206.

overheden én andere actoren op besluitvorming en bestuur te onderzoeken.¹² Dit begrip is interessant voor onderzoek naar migratiebeleid, omdat er bij de vorming van migratiebeleid een lange traditie van betrokkenheid van particulieren, organisaties, kerken en bedrijven bestaat.¹³ Schrover, Vosters en Glynn toonden in hun artikel aan dat bij de *governance* via wetgeving, normen en discourse over migratie, concurrentie tussen betrokken partijen leidde tot claims over verschillende vormen van autoriteit. Langer bestaande NGO's probeerden hun legitimiteit aan te tonen om nieuwkomers van het toneel te verdrijven. Dit werd bijvoorbeeld gedaan door logistieke autoriteit te claimen, waarmee wordt bedoeld dat organisaties claimden in staat te zijn snel mensen te mobiliseren.¹⁴

Het begrip *governance* en het proces van *governing* zijn interessant voor dit onderzoek, omdat ook in het geval van kindermigraties verschillende actoren betrokken waren. Daarom zal in deze scriptie worden gekeken hoe organisaties, kerken en geallieerde overheden die verantwoordelijk waren voor het bestuur in Duitsland een rol speelden bij de organisatie van kindertransporten na de Tweede Wereldoorlog. Op deze manier wordt zichtbaar welke actoren betrokken waren bij de vorming en uitvoering van beleid en wat hun invloed was op keuzes voor opvang, transport, verlengd verblijf, terugkeer, opvoeding en onderwijs op de plaats van opvang.

Aansterken

De auteurs Bakker, Nehlin, Sintemaartensdijk en (deels) Van Rijn leggen in hun werk de nadruk op humanitaire verklaringen voor de organisatie van uitzendingen.¹⁵ Deze auteurs stellen dat kinderuitzendingen werden georganiseerd omdat deze de gezondheid van de kinderen ten goede kwamen en de kinderen aansterkten. Door betere voedselvoorzieningen op de plaats van bestemming en verblijf op een veilige en rustige plek werden grote groepen kinderen na

¹² G. Stoker, 'Public Value Management; a new narrative for networked governance?', *American Review of Public Administration* 36:1 (2006) 41-42.

¹³ C. Berghuis, *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid : het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956* (Amsterdam 1999) 14, 108, 119-120, 193-200, 231; J.W. ten Doesschate, *Asielbeleid en belangen. Het Nederlandse asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982* (Hilversum 1993) 198-199.

¹⁴ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 190, 194, 206, 216.

¹⁵ Bakker, 'Sunshine as Medicine', 51-66; Nehlin, 'Building bridges of trust', 132-140; Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945* en Van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden', 77-92.

zware tijden opgelapt.¹⁶ Aansterken was alleen mogelijk in een veilige omgeving, en daarom werden kinderen overgebracht naar plaatsen waar voedsel voor handen was én waar zij veilig waren.¹⁷

Mogelijk gelden deze humanitaire redenen ook als motief voor de uitzending van Nederlandse kinderen na de Tweede Wereldoorlog. De bleekneusjes die naar verschillende Europese landen werden uitgezonden, werden overgebracht naar landen die door de oorlog minder zwaar waren getroffen en kregen daar een veilig onderkomen. De kinderen die op transport mochten, waren veelal de kinderen die erge honger hadden geleden tijdens de Hongerwinter.¹⁸ Sintemaartensdijk noemt de humanitaire redenen als verklaring voor de organisatie van de kinderuitzending, maar legt geen verband met andere uitzendingen waarbij aansterken ook een motief voor uitzending was. Terwijl humanitaire gronden bij iedere georganiseerde kinderuitzending een rol lijken te hebben gespeeld.

Opvoeden

Volgens de auteurs Uusihakala en Boucher werd het uitzenden van kinderen gebruikt om kinderen in een nieuwe omgeving te kunnen opvoeden tot de (toekomstige) burgers die de overheid voor ogen had.¹⁹ De Britse kinderen die naar Rhodesië werden uitgezonden, werden opgeleid tot goede en waardevolle koloniale burgers. Mogelijk lag een opvoedingsideaal ook ten grondslag aan de kinderuitzending na de Tweede Wereldoorlog. Voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werd namelijk gevreesd voor degeneratie van de bevolking. Artsen, geestelijken en politici maakten zich ernstige zorgen over het psychisch welzijn en de manieren van kinderen. De bezetting had van veel kinderen 'overlevers' gemaakt. Door de Hongerwinter waren zij gewend geraakt te stelen, bedelen, vernielen en vechten om de beetjes eten en brandstof die er waren.²⁰ De overheid zag het mogelijk als haar taak deze

¹⁶ Van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden', 78-79 en N. Bakker, 'Sunshine as Medicine: Health Colonies and the Medicalization of Childhood in the Netherlands c.1900-1960', in: *History of Education* (Tavistock 2007) 659-679.

¹⁷ Nehlin, 'Building bridges of trust', 150-152.

¹⁸ Vogel, *Nabije vreemden*, 290.

¹⁹ K. Uusihakala, 'Rescuing children, reforming the Empire: British child migration to colonial Southern Rhodesia', in: *Identities* (2015) 280-284 en Boucher, 'The Limits of Potential', 914-934 en E. Boucher, *Empire's Children*.

²⁰ J. Kok en J. van Bavel, *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het Interbellum* (Leuven 2010) 9-19.

getraumatiseerde kinderen op te lappen. Dat was voor het eigen bestwil van de kinderen, maar wellicht was het ook nodig om hen vervolgens te kunnen vormen tot goede, brave en gezonde burgers van de toekomst. Er werd mogelijk gedacht dat een kortstondig verblijf in een nieuwe omgeving zou bijdragen aan de opvoeding van kinderen tot goede, deugdzame en vaderlandslievende burgers.

Gemeenschapsvorming

Boucher stelt dat het uitzenden van kinderen naar Rhodesië tot doel had om de witte, Britse gemeenschap te vergroten. Aan het idee van gemeenschapsvorming lag in dit geval koloniale politiek ten grondslag.²¹ Duitsers richtten zich met de uitwisseling van Nederlandse en Duitse kinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog op de lange termijn. Zij werkten aan de 'grote Germaanse gedachte', aan de realisatie van een gemeenschappelijkheidsidee dat nodig werd geacht om een sterk rijk te vormen. De Duitsers wilden hun reputatie als bezetter verbeteren door zorg te dragen voor de kinderen van het bezette volk.²²

Na de Tweede Wereldoorlog probeerden Europese landen, waarvan sommigen een gemeenschappelijke bezetter hadden gehad, samen te werken aan hun wederopbouw. Mogelijk kwam dit voort uit angst voor herhaling van de chaotische situatie na de Eerste Wereldoorlog. In veel landen braken toen revoluties, burgeroorlogen, etnische zuiveringen, pogroms en de Spaanse griep uit. In westerse landen heerste bovendien een grote angst voor verspreiding van het communisme.²³ Wellicht wilden overheden na de Tweede Wereldoorlog anders met het gedeelde leed omgaan. Natuurlijk richtten zij zich op binnenlands herstel, maar er was nu ook meer oog voor omringende landen. Kinderen werden mogelijkwijs in verschillende landen opgevangen om broederschap te versterken en de gezondheid van de kinderen te bevorderen. Het uitzenden van Nederlandse kinderen naar het buitenland en het ontvangen van buitenlandse kinderen in Nederland zou – zo werd mogelijk gedacht - kunnen bijdragen aan gemeenschapsvorming in het naoorlogse Europa.

²¹ Boucher, 'The Limits of Potential', 914-915 en 933.

²² Haarbrink, 'Gezellig op transport', 40-41.

²³ R. Gerwarth, *De verslagenen. Waarom de eerste Wereldoorlog nooit is opgehouden 1917-1923* (Amsterdam 2016).

In het vervolg van deze scriptie kijk ik welke van bovenstaande drie verklaringen (aansterken, opvoeden en gemeenschapsvorming) in het geval van de kinderuitzending na de Tweede Wereldoorlog opgaan.

Materiaal en Methode

Om de verklaringen van aansterken, opvoeden en gemeenschapsvorming voor de uitzending van kinderen na de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken, is gebruik gemaakt van al het bronnenmateriaal in het Nationaal Archief over buitenlandse kinderuitzendingen in de periode van 1945 tot 1955.²⁴ Hierdoor ontstaat een beeld van de gedocumenteerde vergaderingen, afspraken, onderhandelingen, regelgeving en aantallen kinderen die na de Tweede Wereldoorlog op kinderuitzending gingen. Het bronnenmateriaal bevat stukken van verschillende archiefvormers. Het archief van het Ministerie van Justitie en de Directie Vreemdelingen Zaken (tegenwoordig de Immigratie- en Naturalisatie Dienst) geeft inzicht in de selectiemethoden voor uitzending en de regelgeving rondom de goedkeuring van het vertrek en de ontvangst van groepen kinderen. Sommige transporten kregen wel toestemming voor vertrek, andere transporten niet. Bestudering van de archiefstukken laat zien welke criteria werden gehanteerd voor de goed- en afkeuring van transporten. Ook wordt in deze archiefstukken besproken welke kinderen en begeleiders wel of niet werden geselecteerd voor uitzending. Daarnaast bevinden zich documenten in het archief waarin wordt besproken welke transporten er naar Nederland komen en wanneer. Tot slot zijn er ook verslagen van de Ministerraad opgenomen in dit archief. Hierin wordt de discussie rondom de totstandkoming, uitvoering en beëindiging van kindertransporten naar Nederland zichtbaar.²⁵

Archiefstukken geproduceerd door verschillende Nederlandse consulaten, waaronder in Zuid-Afrika, Canada en Denemarken laten zien hoe buitenlandse mogendheden aanboden Nederlandse kinderen op te vangen. Ook wordt de totstandkoming van opvang van

²⁴ Dit materiaal is verzameld tijdens de kortstondige opening van het Nationaal Archief in de maanden augustus en september 2020 na langdurige sluiting van het archief vanwege de COVID-epidemie.

²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Beleidsarchief Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) [periode 1945-1955], nummer toegang 2.09.5026, inventarisnummer 1195, 1380, 1541, 1547, 1622, 1678, 2324, 2327, 2347, 2348, 2349, 2382, 2386, 2493, 2494.

buitenlandse kinderen in Nederland hierin uitgelicht.²⁶ In de archieven van het Ministerie van Defensie, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Militair Gezag en Ministeries voor Algemene Oorlogsvoering en Algemene Zaken is informatie opgenomen over de regelgeving en de totstandkoming van de organisatie van kinderuitzendingen begin 1945 en de maanden vlak na de bevrijding. In deze archieven wordt bovendien de praktische uitvoering en afhandeling van transporten besproken.²⁷ De archiefbestanden van het Nederlands Volksherstel, de belangrijkste organisatie voor het maatschappelijk werk in de eerste naoorlogse jaren, geven inzicht in de ideeën achter het organiseren van de transporten.²⁸

Omdat verschillende overheidsorganen en organisaties betrokken waren bij de uitzending, is het archiefmateriaal dat is gebruikt in dit onderzoek een verzameling van ‘losse’ stukken uit diverse archieven. De archiefstukken gaan weliswaar allemaal over de kinderuitzending na de Tweede Wereldoorlog, maar omdat de stukken gefragmenteerd zijn gevormd en opgeslagen, is het moeilijker een volledig beeld te reconstrueren van de kinderuitzending. Vanuit een governance perspectief zou het bovendien goed zijn geweest ook de archieven van andere betrokken organisaties te bekijken. Om de invloed van en interactie tussen overheden én andere actoren op besluitvorming en bestuur te onderzoeken goed in kaart te brengen, zou bestudering van deze archieven mogelijk meer van het samenspel en de onderlinge verhoudingen hebben blootgelegd. Daarnaast bieden de bestudeerde archieven geen inzicht in de persoonlijke ervaringen van de uitgezonden kinderen. In de archieven wordt vooral over kinderen gesproken.

²⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Gezantschap, later ambassade Zuid-Afrika (Pretoria) en Consulaat in Pretoria (Zuid-Afrika), nummer toegang 2.05.122, inventarisnummer 175, 271; Nationaal Archief, Den Haag, Nederlands Gezantschap in Denemarken (Kopenhagen), nummer toegang 2.05.142, inventarisnummer 299; Nationaal Archief, Den Haag, Gezantschap Canada, nummer toegang 2.05.50.01, inventarisnummer 75; Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Ambassade in Hongarije (Boedapest), nummer toegang 2.05.184, inventarisnummer 271; Nationaal Archief, Den Haag, Nederlands Consulaat-Generaal te Stockholm (Zweden), nummer toegang 2.05.221, inventarisnummer 208.

²⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Kleine Archiefbestanden [deel 1], nummer toegang 2.13.188, inventarisnummer 593; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2824; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Tweede Haags Archief, nummer toegang 2.05.87, inventarisnummer 1290; Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 5412; Nationaal Archief, Den Haag, Militair Gezag, nummer toegang 2.13.25, inventarisnummer 470, 3207, 3235.

²⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Nederlands Volksherstel, nummer toegang 2.19.102, inventarisnummer 269 en 273.

Tegelijkertijd geeft de verzameling aan bestudeerde archiefstukken een veelzijdig beeld van de uitzending. ‘Stemmen van buitenaf’ ontbreken zeker niet. Door het gebruik van bronnen uit verschillende archieven waarin de overheid en diverse organiserende partijen ‘aan het woord komen’ over hetzelfde onderwerp, ontstaat wel een meerstemmig beeld over de kinderuitzending en -opvang. In het archief bevinden zich bronnen die geproduceerd zijn door de overheid en betrokken organisaties, maar ook verslagen van artsen, geestelijken, ouders en verzorgers komen aan bod. Hierdoor komt niet alleen naar voren wat de motieven van de overheid waren om kinderen uit te zenden, maar wordt ook duidelijk wat verschillende andere betrokkenen hiervan vonden en wat de maatschappelijke impact was.²⁹

²⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD): Serie Dubbelen, nummer toegang 2.14.08, inventarisnummer 755.

1. DE OPVANG-TRADITIE

De uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland en de opvang van buitenlandse kinderen in Nederland staat in een lange traditie van (inter)nationale opvang van kinderen in nood. In dit hoofdstuk wordt een aantal van deze (inter)nationale kinderuitzendingen besproken. Zo ontstaat een beeld van de totstandkoming van de 'opvang-traditie' van kinderen en wordt duidelijk welke motieven overheden en andere organisaties kunnen hebben om kinderen op te vangen. Ter latere vergelijking met de uitzending en opvang van kinderen na de Tweede Wereldoorlog, wordt in dit hoofdstuk uitgelicht welke organisatie of groep het initiatief nam, wie verantwoordelijk was voor de werving, welke kinderen werden uitgezonden en hoe de uitzending verliep.

In Nederland bestond kinderopvang al enige tijd. Tussen 1883 en 1970 verbleven duizenden kinderen in koloniehuisen aan het strand en in de bossen om aan te sterken. De 'bleekneusjes' waren tussen de vijf en veertien jaar oud en verbleven gemiddeld zes weken in een koloniehuis. De uitzending van deze kinderen werd geïnitieerd door leraren die de arme en ondervoede kinderen een gezonde uitweg uit de stad probeerden te bieden. Soms hadden de kinderen ook last van tuberculose of andere (chronische) ziekten. Een paar weken in de frisse strand- of boslucht, zo werd gedacht, zou wonderen doen voor hun fysieke gezondheid, geluk en de ontwikkeling van een goede moraal. De organisatie van deze kinderuitzending was in handen van overwegend neutrale organisaties die waren opgezet door de liberale elite. In de loop der jaren werden nieuwe verenigingen met een religieuze achtergrond opgericht. Sommige ouders waren namelijk bang dat het neutrale karakter van de vereniging tot verwaarlozing van de religieuze gebruiken zou leiden. De kinderuitzending binnen Nederland was succesvol, omdat kinderen werkelijk aansterkten, de uitzendingen lange tijd plaatsvonden en soepel verliepen.³⁰

De Hongaarse kinderen die van 1920 tot 1928 werden opgevangen in Nederland en België werden door de katholieke kerk en het Rooms Katholieke Huisvestingscomité gezocht, geselecteerd en vervoerd. Het initiatief voor de opvang werd genomen door hooggeplaatsten die over nationale en internationale politieke en kerkelijke contacten beschikten. Zij richtten

³⁰ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 12 en Bakker, 'Sunshine as Medicine', 659-679.

in Nederland het *Centraal Comité voor Hongaarse Vacantiekinderen* (CCHV) op. Het CCHV bouwde voort op de werkzaamheden van de Centrale voor Vacantiekinderen uit Duitsland, die al tijdens de Eerste Wereldoorlog kinderen uit België, Duitsland en Oostenrijk naar Nederland had gehaald. Via de kerk kwam het CCHV in contact met gastgezinnen en vakantiekinderen. De Hongaarse dorpspredikant of pastoor werd door het Rode Kruis – waarmee het CCHV samenwerkte - gevraagd om een lijst te maken van de kinderen die het zwakst waren en daarom gebaat waren bij uitzending naar Nederland. Verschillende comités in Nederland zorgden voor plaatsing in gezinnen.³¹

Het hulpprogramma was gericht op lichamelijk verzwakte kinderen, daarom kwamen er meer meisjes dan jongens. Zoons moesten door hun waarde voor de broodwinning van gezinnen, net iets slechter eraan toe zijn dan meisjes voordat ouders deze kostwinners lieten gaan. Mogelijk werden jongens vanwege hun functie in het gezin ook beter gevoed dan meisjes en waren zij daardoor minder ondervoed en verzwakt. Voor hun ouders bood het verblijf in Nederland een uitkomst. Zij hadden moeite de eindjes aan elkaar te knopen. De uitzending gaf ouders de kans om hun kinderen tijdelijk een beter leven te geven. Hoewel de meeste kinderen – volgens plan - slechts enkele weken bleven, is vijf tot tien procent van de kinderen voorgoed opgenomen in het pleeggezin in Nederland of België.³²

Eind jaren dertig kwamen ongeveer 1800 Joodse kinderen alleen in Nederland aan. Zij waren door hun ouders uit wanhoop in hun eentje naar het buitenland gestuurd.³³ Joden en politiek tegenstanders waren hun leven vanaf het aantreden van Hitler in 1933 niet meer zeker. Een grote groep mensen probeerde daarom het land te ontvluchten. Nederland was door de nabije ligging en door de vele banden tussen de Joodse gemeenschappen in Duitsland en Nederland een voor de hand liggende bestemming voor Joodse vluchtelingen en politieke tegenstanders van het nazi-regime. In de periode 1933-1938 zijn ongeveer 25.000 Joden uit Duitsland of via Duitsland naar Nederland gevlucht. Het is niet bekend hoeveel politieke vluchtelingen naar Nederland kwamen, omdat het archiefmateriaal hierover voor de Duitse inval is vernietigd.³⁴ In december 1938 gingen de Nederlandse grenzen definitief dicht en

³¹Van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden', 80-82.

³²Ibidem, 77- 92.

³³M. Keesing, P. Tammes, Peter en A.J. Simpkin, 'Jewish Refugee Children in the Netherlands during World War II: Migration, Settlement, and Survival', in: *Social science history* 43 (2019) 790.

³⁴H.L.M. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 157-161.

werden alleen nog alleenstaande vrouwen en kinderen toegelaten. Alle andere vluchtelingen werden teruggestuurd.³⁵

Spaanse kinderen werden tijdens de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) in verschillende landen opgevangen. In Spanje stonden de veelal seculiere socialisten, communisten, republikeinen en anarchisten lijnrecht tegenover de overwegend katholieke monarchisten en fascistten. De strijd tussen deze partijen kreeg wereldwijde aandacht. Het regime van Franco gebruikte geweld tegen de burgerbevolking. Hierdoor ontstond het idee om humanitaire hulp te bieden.³⁶ Spaanse kinderen werden opgevangen in België, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie.³⁷ De kinderen dienden in democratische landen als levend bewijs voor de verschrikkingen van het fascisme.³⁸ In Groot-Brittannië werd het initiatief voor de opvang genomen door politieke activisten en goede doelen. Er werden ongeveer 4.000 Spaanse kinderen in Groot-Brittannië opgevangen, 5000 in België, 3.000 werden geadopteerd als politieke vluchtelingen in de Sovjet-Unie, en naar schatting vonden 7.000-11.000 kinderen een tijdelijk onderkomen in Frankrijk.³⁹

De Britse kinderen die tussen 1869 tot 1967 naar Rhodesië en Australië werden uitgezonden, werden door de overheid geselecteerd, vervoerd en geplaatst in gezinnen en tehuizen.⁴⁰ De migratie had veel voordelen voor de bestendiging en het behoud van de macht van het Britse rijk, maar op individueel niveau bleek de migratie een regelrechte ramp voor veel kinderen. Kinderen werden uit hun vertrouwde omgeving weggehaald, hadden het gevoel geen zeggenschap te hebben over het verloop van hun eigen leven en misten hun gehele leven het gevoel ergens bij te horen. In de vroege jaren tachtig keerden velen - tegelijk met andere witte Rhodesiërs - terug naar Groot-Brittannië. Echt thuis, waren deze verplaatste kinderen nergens. Deze impact werd pas veel later onderkend, omdat er in eerste instantie vooral werd gekeken naar het belang van de kinderuitzending op rijksniveau.⁴¹

³⁵ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 159-161.

³⁶ P. Anderson, 'The struggle over the evacuation to the United Kingdom and repatriation of Basque refugee children in the Spanish Civil War: symbols and souls', in: *Journal of Contemporary History* (2016) 1.

³⁷ N. Brewer, *Intervention?: British politics and Basque refugee children during the spanish civil war* (Oregon 2006) 9.

³⁸ Ibidem en Anderson, 'The struggle', 5.

³⁹ Anderson, 'The struggle', 1 en J. Damousi, 'Humanitarianism and Child Refugee Sponsorship: The Spanish Civil War and the Global Campaign of Esme Odgers', in: *Journal of women's history* (2020) 115.

⁴⁰ Boucher, 'The Limits of Potential', 914-915 en 933.

⁴¹ Uusihakala, 'Rescuing children', 280-284.

De organisatie van de uitzending van de 5000 tot 10000 Nederlandse kinderen die tijdens de Duitse bezetting werden uitgezonden, was in handen van de Nederlandse Volksdienst (NVD). De NVD werd in juli 1941 op initiatief en met hulp van de Duitse bezetters opgericht en had tot doel om al het sociale werk in Nederland te bundelen en te nazificeren. De NVD moest zorgdragen voor alle Nederlanders uit een oogpunt van zorg voor het volk en de welvaart, met inbegrip van de duurzame verzorging van minderjarigen.⁴² Voor de organisatie hiervan werkten de Nederlandse Volksdienst nauw samen met Duitse organisaties. De kinderuitzending was een belangrijk onderdeel van de Duitse bezettingspolitiek en propaganda. Deze uitzending verliep niet zonder slag of stoot. Begeleiders bleken onbekwaam, kinderen misdroegen zich tijdens de reis en op de plaats van bestemming. Pleegouders verwaarloosden de kinderen en achtergebleven ouders maakten zich zorgen. Ouders uitten hun ongerustheid onder andere in brieven die zij hierover aan de NVD stuurden. Uit deze brieven blijkt dat de rooskleurige uitzending - zoals die in propaganda werd omschreven - in vele opzichten dus niet overeenkwam met hoe het werkelijk was.⁴³

Finse kinderen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Zweedse pleeggezinnen werden ondergebracht, ontvluchtten het oorlogsgeweld en de honger in hun thuisland.⁴⁴ De criteria voor uitzending waren als volgt: vader of moeder was gewond, gestorven tijdens gevechten of het familie huis was verwoest door bombardementen, de familie had geen toegang tot voedsel of was geëvacueerd uit het door de oorlog zwaar getroffen grensgebied Karelia. De kinderen moesten vele malen verhuizen in de maanden dat ze in Zweden waren en het aanpassen aan de nieuwe cultuur en taal zorgde bij sommigen voor mentale problemen. Op het moment dat de kinderen terugkwamen in Finland waren ze gehecht geraakt aan hun Zweedse familie of tehuis en de Finse taal niet meer machtig. Ze voelden zich als vreemden in hun eigen land en moesten hier opnieuw hun weg zien te vinden. Dat leverde voor velen problemen op met hechting en taal- en leerachterstanden.⁴⁵

Het Fins-Zweedse drama weerhield Europese landen er niet van om na de oorlog wederom kinderen op uitzending te laten gaan naar het buitenland en/of kinderen op te

⁴² NL-HaNA, Ned. Volksdienst, 2.19.070.01, 124.

⁴³ Haarbrink, *'Gezellig op transport'*, 39.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ C. Heilala en N. Santavirta, 'Unveiling the War Child Syndrome: Finnish War Children's Experiences of the Evacuation to Sweden During WWII from a Lifetime Perspective', in: *Journal of loss & trauma* 21 (2016) 575–576.

vangen. Wel werden er vraagtekens gesteld door sommigen. Zo stelde Minister van Sociale Zaken, Willem Drees, in 1948 in de Ministerraad dat hij opvang van buitenlandse kinderen in Nederland enigszins vreemd vond. Nederlandse kinderen vertrokken immers voor herstel van hun gezondheid nog altijd naar het buitenland. Hiermee wierp Drees een interessante vraag op. Het is uiterst opmerkelijk dat tienduizenden kinderen werden opgevangen in hetzelfde land als waarvandaan vele kinderen vertrokken om elders te herstellen. Minister van Justitie, Johannes Maarseveen, beweerde dat het geen enkel probleem zou zijn om in de voedselvoorziening van deze kinderen te voorzien.⁴⁶

Dat neemt niet weg, dat Minister Drees een interessant punt maakte. De voedselvoorziening was wellicht geregeld, maar opvang in eigen land bracht niet het risico op een gevoel van ontheemd zijn met zich mee en problemen met taal en cultuur konden zo ook worden voorkomen. Toch werd overgegaan tot uitzending van Nederlandse kinderen en opvang van buitenlandse kinderen. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk op welke manier de maatschappelijke en politieke omstandigheden voor en na de Tweede Wereldoorlog hierbij een rol speelden.

⁴⁶ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

2. OORLOG EN OPVOEDING

Om de uitzending van kinderen na de Tweede Wereldoorlog te begrijpen, is het van belang de maatschappelijke en politieke context waarin deze uitzending ontstond en plaatsvond, te schetsen. Deze was namelijk van invloed op het uiteindelijke ontstaan, de invulling en het verloop van de kinderuitzending. Een korte bespreking van het Interbellum en de impact van de Tweede Wereldoorlog geeft beter begrip van de naoorlogse politiek en de kinderuitzendingen als onderdeel hiervan.

Politieke onrust, bezetting en vluchtelingen

Het Interbellum was een turbulente tijd van grote maatschappelijke en politieke onrust en verandering. Politieke democratisering stuitte op weerstand van antidemocraten. Het instorten van de ongekeerde economische groei leek onvermijdelijk. Het nazisme en fascisme vonden hun voedingsbodem in maatschappelijke spanningen. Verschillende landen voerden, als reactie op politieke onrusten, (visum)beperkingen voor de komst van buitenlandse arbeidskrachten en vluchtelingen in. De economische crisis die in 1929 begon, versterkte de roep om het 'eigen volk' te beschermen tegen buitenlanders. In verschillende landen werden hoge barrières opgeworpen tegen arbeidsmigranten en uiteindelijk - aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog - ook voor vluchtelingen.⁴⁷

De Duitse bezetting van Nederland op zeventwintig mei 1940 was het begin van vijf lange bezettingsjaren.⁴⁸ De Nederlandse regering vluchtte naar Londen.⁴⁹ Nazificatie van de Nederlandse samenleving en cultuur, was naast de Jodenvervolging, een belangrijke doelstelling. Afwijkende meningen en levensbeschouwingen werden fel bestreden en het nationaalsocialisme werd aan de Nederlanders opgelegd.⁵⁰ Enkele maanden voor de algehele bevrijding van Nederland op 5 mei 1945, begon een strenge winter. Het barre weer en het

⁴⁷ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

⁴⁸ P. Griffioen en R. Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam 2011) 47.

⁴⁹ P. Romijn, *Boosaardig bestuur* (oratie; Amsterdam 2003) 10.

⁵⁰ F. Boterman, *Duitse daders: de Jodenvervolging en de nazificatie van Nederland (1940-1945)* (Amsterdam 2015) 249, 425.

gebrek aan voedsel en brandstof leidde een periode van grote honger in voor veel Nederlanders. De Hongerwinter trof met name de steden in de westelijke provincies, maar ook andere gebieden werden hard geraakt. Door spoorwegstakingen reden de treinen niet en vervoer van voedsel per schip was door de Duitse bezetter verboden. Meer dan twintigduizend mensen stierven in deze periode aan de gevolgen van kou en honger, waaronder veel kinderen.⁵¹

Na de bevrijding was er sprake van woningnood, mensen waren bang voor herhaling van de crisis uit de jaren dertig, een derde wereldoorlog en bezetting door de Sovjet-Unie.⁵² 350.000 Onderduikers kwamen uit hun schuilplaatsen, 300.000 dwangarbeiders, 12.000 krijgsgevangenen en 20.000 politieke gevangenen wilden vanuit Duitsland naar Nederland terugkomen. Ondertussen werd naarstig gezocht naar en gewerkt aan onderkomens voor repatrianten en vluchtelingen.⁵³

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog waren in Europa - naar schatting - elf miljoen mensen op drift. Zij wilden terugkeren naar hun thuisland of zochten een veilig heenkomen in andere landen. De Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Sovjet-Unie stonden gedrieën voor de taak deze Displaced Persons (DPs) zo snel mogelijk een onderkomen te bieden. Registratie was lastig, omdat DPs zich veelal niet konden identificeren en continue in beweging waren. Er werden kampen opgericht om de voortdurende verplaatsing van deze mensen te stoppen en een permanent onderkomen voor hen te kunnen zoeken.⁵⁴

De IRO (International Refugee Organization) werd in 1947 opricht en gecontroleerd door de Verenigde Staten en Groot-Brittannië.⁵⁵ De IRO had tot taak de laatste half miljoen mensen die zich nog in kampen bevonden zo snel mogelijk aan een onderkomen te helpen. In eerste instantie door hen te repatriëren, maar al gauw ook door middel van hervestiging.⁵⁶ De IRO raakte betrokken bij de kinderuitzending van Hongaarse kinderen naar Nederland, omdat deze de repatriëring en hervestiging vanuit de kampen dreigde dwars te bomen. Hierover volgt later meer.

⁵¹ <https://www.canonvannederland.nl/nl/tweedewereldoorlog>

⁵² Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 157-161.

⁵³ J. Visser en A. Hemerijck, *Een Nederlands mirakel. Beleidsleren in de verzorgingsstaat* (Amsterdam 1998) 106.

⁵⁴ M. Schrover en T. Walaardt, 'Displaced persons, returnees and 'unsuitables': the Dutch selection of DPs (1945-1951)', in: *Continuity and change* 33 (2018) 413-416.

⁵⁵ Ter vervanging van de UNNRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) en IGCR (Intergovernmental Committee on Refugees).

⁵⁶ M. Schrover en T. Walaardt, 'Displaced persons, returnees and 'unsuitables': the Dutch selection of DPs (1945-1951)', in: *Continuity and change* 33 (2018) 413-416.

Terwijl honderdduizenden mensen zochten naar een huis, terug wilden keren naar hun thuisland en het land moest worden opgebouwd, nam de Nederlandse regering het initiatief tienduizenden jonge kinderen over gigantische afstanden te laten verplaatsen naar tehuizen en pleeggezinnen in het buitenland. Dit was niet alleen een logistieke uitdaging, maar ook financieel een grote kostenpost. Bovendien was er discussie over de opvang van kinderen in het buitenland. Het Fins-Zweedse drama liet zien dat kinderen onthecht konden raken wanneer zij lange tijd van huis waren. Toch ging de Nederlandse overheid over tot uitzending. De oorsprong van dit idee was al ouder.

Verwildering en de bevolkingskwestie

De 'bevolkingskwestie' was tijdens het Interbellum een onderwerp waarover in de gehele westerse wereld stevig werd gedebatteerd. Er werd gevreesd dat de Westerse beschaving zou verdwijnen. Overheden waren bang voor ontvolking, vergrijzing en 'de neomalthusiaanse plaag' van te kleine gezinnen door dalende vruchtbaarheidscijfers en teloorgang van de westerse beschaving. De komst van 'vreemdelingen' en het hogere vruchtbaarheidscijfer onder verstandelijk, economisch en moreel minder bedeelden, zou tot 'aantasting van het westerse bloed' en 'achteruitgang van de sociale positie van het westen' kunnen leiden. Sociale maatregelen die Europese overheden in deze periode namen, stoelden op de grote zorgen over de kwantiteit en kwaliteit van haar bevolking.⁵⁷ De nationale elites, vooral de vrouwelijke, werden erop gewezen dat het hun taak was ervoor te zorgen dat er proper gewassen, gezond gevoede, welgemanierde én voldoende kinderen waren.⁵⁸

De twintigste eeuw werd in Europa benoemd tot 'de eeuw van het kind'. Voordien werden kinderen in het gezin als kostenpost en nuttige inkomstenbronnen gezien. De realisatie dat kinderen de volwassenen van de toekomst zijn, zorgde voor veranderingen in de benadering van jeugd. Het bijbrengen van normen en waarden en een gezonde, goede start van hun leven zou hen tot goede burgers maken. Een prettige kindertijd en jeugd werden belangrijk voor de opbouw en het behoud van natiestaat en samenleving. Overheden, kerken

⁵⁷ Schrover en Walaardt, 'Displaced persons', 413–416.

⁵⁸ Kok en Bavel, *De levenskracht der bevolking*, 10-12.

en tal van organisaties zetten zich in deze periode door middel van volksopvoedings- en zedelijkheidscampagnes in tegen modernisering.⁵⁹

Er waren tijdens bovendien grote zorgen over maatschappelijke verwildering en de toekomst van de 'massajeugd'. Volgens verschillende wetenschappers en de overheid was er bij de jeugd een gebrek aan binding met het gezin, kerk en gemeenschap; aan waarden van sociale, culturele en godsdienstige aard. Vooral de vrijetijdsbesteding van jeugdigen baarde zorgen. Er werd gevreesd dat de toenemende schaarste aan voedsel en goederen tot aantasting van de gevestigde gezagsorganen en demoralisering van de jeugd zouden leiden. In de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog, maar vooral ook na de Tweede Wereldoorlog werd hierover een groot debat gevoerd. De overheid en maatschappelijke organisaties richtten hun aandacht op de jongeren in een poging hen voor zedelijk verval te behoeden.⁶⁰

Na de Tweede Wereldoorlog bereikten de zorgen over zedelijk verval en verwildering een hoogtepunt, omdat tienduizenden vaders jarenlang weg van hun gezin waren geweest door gedwongen tewerkstelling in Duitsland. De gezinsautoriteit was hierdoor volgens velen verzwakt. Er zou bovendien sprake zijn geweest van verruwing en de jeugd zou minder respect hebben gehad voor gezag. De vertrouwde sociale structuren van voor de oorlog waren in elkaar gestort. Er was geen binding met gezin, school, werk, kerk, jeugdbeweging en gemeenschap. De jeugd had geen sociaal normbesef en verantwoordelijkheidsgevoel, was innerlijk onzeker en onzelfstandig. Door middel van padvinderij en aan de zuilen gelieerde jongerenverenigingen probeerden de overheid en maatschappelijke organisaties de jongeren weer in het gareel te krijgen. Daar lag de interesse van de jeugd alleen niet. Het was de tijd waarin de Amerikaanse populaire cultuur in ons land voet aan wal zette met bioscoopfilms, jazzmuziek en dansavonden.⁶¹

Op 15 oktober 1948 gaf de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zeven onderzoeksinstituten de opdracht onderzoek te doen 'naar het ontstaan en de beïnvloeding van de mentaliteit der zogenaamde massajeugd.' Er werd voor drie jaar subsidie verstrekt. Op basis van het onderzoek van de afdeling Vorming Buiten

⁵⁹ Kok en Bavel, *De levenskracht der bevolking*, 9-19.

⁶⁰ H. te Velde, 'Zedelijkheid als ethiek en seksueel fatsoen. De geschiedenis van een Nederlands begrip', in: R. Aerts en K. van Berkel, *De pijn van Prometheus. Essays over cultuurkritiek en cultuurpessimisme* (Groningen 1996) 198-218.

⁶¹ F. Meijers en M. Du Bois-Reymond, *Op zoek naar een moderne pedagogische norm: beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Amersfoort 1987) 20-23.

Schoolverband (VBS) van het ministerie moest een concreet beleid worden ontwikkeld met als doel een zo volledige mogelijke re-integratie van massajeugd in de samenleving. Wat precies met het begrip massajeugd werd bedoeld, wordt niet geheel duidelijk. De zorgen over de 'cultuurcrisis' die ontstonden als gevolg van verschuivingen in het politiek-economische stelsel en daarmee in de klassenverhoudingen, hingen volgens intellectuelen samen met de modernisering van de maatschappelijke verhoudingen. De industrialisatie dreigde gepaard te gaan met ontkerkelijking en desintegratie. De aandacht voor de 'massajeugd' maakte deel uit van een bezorgdheid over de wijze waarop en richting waarin de Nederlandse samenleving zich ontwikkelde. 'Wederopbouw, vrijheid en blijheid' en 'onmaatschappelijkheid, ontbreken van respect voor gezag en verwildering' vormden de twee zijden van dezelfde medaille. Het probleem van maatschappelijk verwildering openbaarde zich volgens onderzoekers vooral in de vrije tijd van de kinderen:

De vrije tijd moet ontspanning brengen en dit wordt bereikt door absoluut niets doen, door langs de straten te slenteren of meer prikkelend vermaak zoals dancings, de bioscoop, het cafébezoek. [...] De jeugd bezit een zekere vormloosheid. Deze bestaat in een zeker gebrek aan persoonlijkheid, welke niet van voorbijgaande maar van blijvende aard is.⁶²

Berichten over de ernstige toestand van de bevolking in al bevrijde gebieden in Nederland bereikten de Nederlandse regering in ballingschap. Jan van den Tempel, SDAP- Tweede kamerlid en minister van Sociale Zaken, was al in 1943 begonnen met het plannen van kindertransporten van Nederlandse kinderen die moesten aansterken na de oorlog.⁶³ Hij schreef aan de Raad van Ministers:

Geen enkel middel mag mijns inziens onbeproefd worden gelaten om aan den nood der kinderen, zo spoedig als de omstandigheden dat veroorloven en zo veelzijdig mogelijk, tegemoet te komen. Een zeer bijzondere wijze van hulp zou kunnen worden

⁶² Meijers en Du Bois-Reymond, *Op zoek naar een moderne pedagogische norm*, 20-23.

⁶³ Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 5412 en NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv.nr. 1542.

verleend door de kinderen, reeds spoedig na het eindigen der vijandelijkheden, gedurende enige tijd in een relatief rustige omgeving te brengen, waar zij een eenvoudige doch goed verzorging genieten. In Nederland zelf zal, naar te vrezen is, gedurende geruimen tijd de gelegenheid daartoe slechts gering zijn.⁶⁴

Het plan stuitte toentertijd op weerstand van Koningin Wilhelmina. Volgens haar moest het initiatief voor de organisatie van de transporten bij particulieren liggen, was het niet nodig om overheidsgeld ter beschikking te stellen en het plan was haars inziens 'on-Nederlands' duur.⁶⁵ Van den Tempel was - ondanks de weerstand van de Koningin - al die tijd stilletjes doorgegaan met de voorbereidingen voor kinderuitzendingen. De regering besloot in 1944 dat de door Van den Tempel opgezette plannen voor de uitzending van kinderen naar het buitenland nu tot uitvoer moesten worden gebracht.⁶⁶

Toen over de hele wereld bekend werd hoe benard de situatie van vele Nederlandse kinderen was, probeerden Nederlanders in allerlei windstreken geld in te zamelen en pleeggezinnen voor de kinderen te zoeken. Uit onder andere Zuid-Afrika, Canada, Brazilië en Colombia kwamen aanbiedingen om de kinderen op te vangen. Het verplaatsen van kinderen naar Engeland was al een uitdaging, maar de gigantische afstanden waarover de kinderen zouden moeten worden verplaatst als zij naar andere continenten vertrokken, was voor de Nederlandse regering een brug te ver. Er werd voor de aanbiedingen vriendelijk bedankt. Gelukkig kwamen er ook voorstellen voor opvang in landen dicht bij huis.⁶⁷ Via het neutrale Zweden, liet de Deense regering bijvoorbeeld weten dat zij Nederlandse kinderen kon ontvangen. Denemarken was ook door Duitsland bezet, maar de omstandigheden van deze bezetting waren veel beter dan in Nederland en andere landen. Bovendien waren hier geen problemen met de voedselvoorziening. De Nederlandse kinderen zouden in Denemarken dus prima de kost krijgen.⁶⁸

In dit hoofdstuk bleek dat de angst voor verwildering - die volgens onderzoekers en politici was ontstaan door afwezigheid van gezag en de noodzaak te overleven - na de oorlog

⁶⁴ NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv.nr. 5412.

⁶⁵ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 14-16.

⁶⁶ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 21.

⁶⁷ NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv.nr. 5412; NL-HaNA, Gezantschap Canada, 2.05.50.01, inv.nr. 75.

⁶⁸ NL-HaNA, BuZa / 2e Haags Archief, 2.05.87, inv.nr. 1290 en Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 29.

maatregelen om het afglijden van de jeugd tegen te gaan. Kinderuitzending was een middel om dit afglijden het hoofd te bieden. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk hoe de organisatie van de kinderuitzending op touw werd gezet.

3. NEDERLANDSE KINDEREN NAAR HET BUITENLAND

De chaotische situatie rondom de bevrijding in Nederland en de drift van miljoenen mensen in heel Europa lijkt niet onmiddellijk de meest geschikte om kinderen uit te zenden. Toch blijkt uit bestudering van het vele archiefmateriaal over deze uitzending dat het verschillende instanties lukte om de organisatie hiervan snel en efficiënt te realiseren. Het initiatief voor de opvang van Nederlandse kinderen lag bij de Nederlandse overheid.

In Londen werd hiertoe de 'Netherlands Government Children Committee' opgericht. In Eindhoven had C. van den Berg, voormalig directeur-generaal van het ministerie van Volksgezondheid, het eerste 'departement' van het ministerie van Volksgezondheid gevestigd. Hij stichtte – waar mogelijk – plaatselijke commissies voor de volksgezondheid. In Den Bosch werd op zijn initiatief een comité gevormd voor de uitzending van kinderen naar België. Dit comité zou ook de uitzending naar Engeland voor zijn rekening nemen. De Nederlandse regering verzorgde de financiering en onderhield contacten met buitenlandse ministeries. De Londense en de Bossche commissie vielen onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Sociale Zaken.⁶⁹

Om een gezagsvacuüm na de bevrijding van Nederland te voorkomen, werd eind januari 1943 bij beschikking van de minister van Oorlog in Londen het bureau Militair Gezag ingericht. Tot hoofd van het bureau werd majoor J.H. Kruls benoemd. Hij kreeg tot taak de veiligheid te handhaven en was daarnaast nauw betrokken bij de kinderuitzending.⁷⁰ Op initiatief van het Militair Gezag werd de Nationale Commissie tot uitzending van Kinderen 1945 opgericht. De commissie bestond uit enkele grote organisaties, zoals het Interkerkelijk Bureau Pleegkinderen (I.K.B.), de Bisschoppelijke Hulpactie voor Oorlogsslachtoffers, het Nederlandse Rooms-Katholieke Huisvestingscomité, de Commissie tot plaatsing van

⁶⁹ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 24-27.

⁷⁰<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.13.25?activeTab=zoekresultaat&searchTerm=kinderen%20uitzending>

Oostenrijkse kinderen en het Buitenkerkelijk Bureau Pleegkinderen. Deze organisaties sloegen de handen ineen om de kinderuitzendingen te organiseren.⁷¹

Volgens Jan Sintemaartensdijk vertrokken van 1945 tot halverwege 1947 meer dan dertigduizend Nederlandse kinderen naar Engeland, Schotland, België, Zwitserland, Frankrijk, Denemarken en Zweden. Gezien het aantal transporten dat in deze periode werd aangekondigd, lijkt dit een zeer aannemelijk aantal.⁷² Op basis van vertreklijsten, correspondentie tussen betrokken organisaties en rapportages over transporten zijn naar schatting na de zomer van 1947 tot 1955 nog 15.000 tot 20.000 Nederlandse kinderen naar het buitenland vertrokken. Bij de start van deze kinderuitzending in 1945 werd intern gecommuniceerd over de rolverdeling en tijdelijkheid:

De buitenlandse uitzending zal nog slechts voortgang vinden, voor zover daartoe uitnodigingen worden ontvangen. Ook deze arbeid zal zo mogelijk in 1946 tot een einde worden gebracht.⁷³

De uitzending vond dus plaats op basis van buitenlandse uitnodiging en duurde uiteindelijk veel langer dan in eerste instantie gedacht. In de jaren 1947 tot 1950 vonden de transporten onverminderd doorgang. Iedere maand vertrok wel een transport van honderden kinderen. Die aantallen en de frequentie waarmee transporten vertrokken nam in de loop der jaren af, maar er bleven kinderen op uitzending gaan.⁷⁴

De leeftijd van de kinderen varieerde per transport. Over het algemeen waren de kinderen tussen de zes en vijftien jaar oud en de uitzending duurde ongeveer drie maanden. De kinderen verbleven in instellingen, tehuizen en later ook in pleeggezinnen in het buitenland.⁷⁵ Gedurende de bevrijding en vlak daarna kwamen de kinderen vooral uit de

⁷¹ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

⁷² Ibidem, 28-29.

⁷³ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

⁷⁴ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235, 28-29; NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2386, 2382, 2493, 2494, 2324, 2327, 2347, 2348, 2349, 1541, 1547, 175, 271; NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3225, 470; NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 54; NL-HaNA, BuZa / 2e Haags Archief, 2.05.87, inv.nr. 1290; NL-HaNA, Ned. Volksherstel, 2.19.102, inv.nr. 269 en NL-HaNA, Gezantschap Zuid-Afrika, 2.05.122, inv.nr. 299.

⁷⁵ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541, 1547, 2327, 2347, 2348, 2349, 2382 en 2493.

zuidelijke provincies van Nederland. In de maanden en jaren die volgden waren de kinderen afkomstig uit heel het land, zowel uit steden als van het platteland.⁷⁶

Figuur 1

Kinderen met keuringskaarten om de nek voor vertrek
Bron: Nationaal Archief

De selectie van kinderen verliep via Plaatselijke Comités. De Sociale Verbindingsgroepen (SV) van het Rode Kruis Hulp Korps kregen de taak ervoor te zorgen dat in iedere gemeente een Plaatselijk Comité van de Nationale Commissie voor Kinderuitzending werd opgericht. De SV namen in iedere gemeente contact op met schoolartsen, plaatselijke functionarissen, kinderuitzendingorganisaties en kinderartsen. In de eerste vergadering van de in rap tempo opgerichte Plaatselijke Comités werden een voorzitter, penningmeester, secretaris en

⁷⁶ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 37, 60, 70, 75.

correspondentieadres gekozen. Van de oprichting van al deze comités werd verslag gedaan aan de Nationale Commissie. De SV moesten er bovendien voor zorgen dat er ook in de noordelijke, nog niet bevrijde provincies contacten werden gelegd om uitzending van kinderen daar mogelijk te maken. Dit laatste bleek lastig. Uiteindelijk vertrokken er geen kinderen uit nog bezette gebieden. Pas na de bevrijding van de noordelijke provincies vertrokken kinderen hier vandaan op uitzending.⁷⁷

Kinderen die voor uitzending in aanmerking kwamen werden door hun huisarts opgegeven aan de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst (G.G.D.) via de huisartsenlijst. Zij konden op basis van verschillende indicaties door de huisarts worden geselecteerd. De Nationale Commissie stelde hiervoor richtlijnen en een begeleidende tekst op:

De laatste jaren heeft de uitzending van het zwakke en bedreigde kind in Nederland naar koloniehuzen vrijwel stilgestaan. Daarbij hebben gebrek en oorlog menig kind lichamelijk en geestelijk zeer nadelig beïnvloed, zodat de gelegenheid om geleidelijk een groot aantal der meest getroffen kinderen enige maanden in huizen en gezinnen te doen opnemen met dankbaarheid worden aanvaard. Vele onzer kinderen leefden de laatste maanden onder zeer onhygiënische omstandigheden in vervuilde en bedompte kelders en schuren, die vroeger niet voor bewoning in aanmerking kwamen.⁷⁸

De volgende selectiecriteria kwamen hieruit voort. In aanmerking kwamen ten eerste de kinderen die door oorlogsomstandigheden in hevige mate hadden geleden. Anderen kwamen uit tuberculose gezinnen of waren herstellende van acute ziekten, operaties of leden aan chronische ziekten. Ook zaten er kinderen bij die last hadden van asthenie (algehele lichaamszwakte) en ondervoeding. Een enkeling kampte met nerveuze verschijnselen als angst en slapeloosheid. De nadruk lag in de eerste jaren na de oorlog op medische gronden voor uitzending. 'Psychische opbeuring' mocht als indicatie worden gebruikt, maar hier werd nauwelijks op geselecteerd. Voor speciale kinderen, zoals 'licht debielen of moeilijke

⁷⁷ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

⁷⁸ Ibidem.

opvoedingsgevallen' zouden later tehuizen worden opgericht in Nederland, zo werd door instanties besproken. Dit vond uiteindelijk nooit plaats.⁷⁹

In de loop der jaren werd er door artsen, begeleiders en geestelijk verzorgers bij de overheid aangedrongen op de psychische noodzaak van uitzending. Het ondervoedingspercentage, hoewel nog steeds zeer belangrijk, werd niet meer als belangrijkste en doorslaggevende factor gehanteerd bij de selectie. In toenemende mate werd gelet op psychische afwijkingen die waren ontstaan als gevolg van de oorlogstijd. De kinderen in kwestie hadden bijvoorbeeld last van neuroses en angsten als gevolg van de oorlog. Er werd toentertijd door verschillende artsen voorspeld, dat bij het uitblijven van uitzending van deze kinderen, ernstige psychische stoornissen zouden optreden. Daarom werd door hen, nadat de ergste ondervoedingsnood van kinderen was geweken, gepleit voor selectie op basis van psychische noodzaak.⁸⁰ Het humanitaire motief voor de organisatie van deze uitzending komt hier duidelijk naar voren. Het lot en de toestand van de kinderen werd onderzocht en op basis van humanitaire gronden kwamen zij voor uitzending in aanmerking of niet.

Toch was er niet voor alle groepen kinderen evenveel aandacht. Na de oorlog werd door verschillende artsen gewaarschuwd dat met name kinderen in de leeftijd van veertien tot achttien ernstig psychisch te lijden hadden onder de gevolgen van de oorlog. Artsen pleitten meermaals, maar tevergeefs voor de organisatie van kinderuitzendingen voor kinderen in deze leeftijdsgroep. Juist voor deze kinderen waren de uitzendingsmogelijkheden praktisch nihil, omdat geen enkel land deze oudere kinderen wilde ontvangen.⁸¹

In het archief bevindt zich dan ook maar één archiefstuk over de opvang van tweehonderd kinderen die net eindexamen hadden gedaan en dus rond de achttien jaar waren. Zij werden in 1946 voor enkele weken in Denemarken onder auspiciën van de 'World Friendship Association' uitgenodigd. De reis en verblijf verliepen niet soepel. Zo werd er geklaagd over ongedierte, was een kind bij een alleenstaande vrouw ondergebracht die nooit thuis was en liet de verzorging tijdens de reis naar Denemarken te wensen over. Hieraan lag volgens de Nederlandse ambassadeur in Kopenhagen het volgende aan ten grondslag:

⁷⁹ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

⁸⁰ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

⁸¹ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

Ofschoon zich geen werkelijk ernstige toestanden hebben voorgedaan, vraag ik mij toch af, of niet enig toezicht moet worden uitgeoefend op hen, die reizen van minderjarigen naar het buitenland organiseren. Dit geldt uiteraard niet voor alle organisaties, echter wel voor een organisaties als de onderhavige, die den tocht deed doorgaan met de bedoeling haar denkbeelden in Denemarken meer bekendheid te geven.⁸²

Hoewel de Nederlandse overheid ook zelf belang had bij de uitzending van kinderen, was het dus niet de bedoeling dat organisaties profiteerden van de komst van de kinderen. De opvang van kinderen mocht niet voor eigen doeleinden van organisaties worden gebruikt. Beter toezicht moest dit en de problemen van de kinderen voorkomen.

Kinderen die op uitzending mochten worden via het huisartsformulier bij de G.G.D. aangemeld voor uitzending. Vervolgens werd dit formulier door de G.G.D. 'ter zuivering' aan de Politieke Politie doorgezonden. Kinderen uit gezinnen met een 'ongewenste' politieke voorkeur, waaronder nationaalsocialistisch of communistisch, werden van de lijst gehaald. De G.G.D. leverde na de controle van de Politieke Politie de documenten in bij het Plaatselijk Comité. Alle geselecteerde kinderen werden daarna door het Plaatselijk Comité thuis bezocht. Tijdens dit bezoek werd een kinderrapport opgesteld, waarin onder andere kon worden opgenomen of uitzending naar een bepaald land werd aanbevolen. De G.G.D. besloot of een kind op medische gronden daadwerkelijk naar dit land uitgezonden diende te worden. Het land van bestemming en medische bijzonderheden over het kind werden vastgelegd op de keuringskaart die door ouders ondertekend diende te worden.⁸³

Zodra het Centraal Bureau van de Nationale Commissie plaatsen voor uitzending ter beschikking stelde aan een Plaatselijk Comité werd uit de voorraad keuringskaarten het verlangde aantal kinderen uitgezocht. Vlak voor het vertrek van de kinderen werden zij nogmaals medisch gekeurd en gedoucht. Hiervan moest ook een aantekening worden gemaakt op de keuringskaart. De keuringskaarten en kinderrapporten gingen mee met de kinderen op uitzending, zodat van ieder kind medische bijzonderheden en redenen tot uitzending bekend waren bij begeleiders en medisch personeel.⁸⁴

⁸² NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

⁸³ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

⁸⁴ Ibidem.

In de eerste jaren van de kinderuitzending verbleven Nederlandse kinderen vaak in grote kampen in natuurgebieden onder begeleiding van Nederlandse artsen, leraren, begeleiders en priesters. Er ging veel goed in deze kampen. Uit verslagen van bezoeken van artsen en priesters blijkt dat het merendeel van de kampen goed georganiseerd was. Zo bracht een anonieme priester een bezoek aan Dounans Camp in Aberfoyle, een klein dorpje in het zuiden van Schotland. In de groene, bosrijke omgeving van Aberfoyle verbleven honderdtachtig Haagse kinderen. De winst die in het kamp op godsdienstig, moreel en geestelijk gebied werd behaald, was volgens de priester ongekend. De netheid, orde en regelmaat zou 'zelfs de moeilijkste jongens uit achterbuurten in het gareel hebben gekregen'. Uit verslagen van verschillende artsen blijkt bovendien dat de gezondheid de meeste kinderen van het gezicht straalde. De uitmuntende leiding slaagde erin de kinderen van verschillende of agodsdienstige gezindten vreedzaam met elkaar te laten samenleven.⁸⁵ Het opvoedingsideaal dat aan de uitzending van verwilderde en verzwakte kinderen ten grondslag lag, zien we hier duidelijk terug. De kinderen werden godsdienstig, moreel en geestelijk 'gevoed', waardoor zelfs de moeilijksten in brave kinderen veranderden en samenleven als vanzelf ging. Dat hierover verslag werd uitgebracht na aanleiding van een controlebezoek, geeft aan dat deze opvoeding van zeer groot belang werd geacht. Dit sluit aan bij de oplossing die de Nederlandse overheid als sinds het Interbellum zocht voor het probleem van maatschappelijke verwildering het 'gebrek aan persoonlijkheid' van de jeugd, waarover in meerdere rapporten werd gesproken.⁸⁶

Er bestond een algemene vrees dat al dit goeds verloren zou gaan wanneer kinderen in pleeggezinnen werden ondergebracht. Het zicht op de morele en godsdienstige opvoeding van de kinderen ging dan immers deels verloren. Toch werden kinderen op den duur in toenemende mate bij pleeggezinnen ondergebracht. In het archief wordt niet precies duidelijk waarom uiteindelijk – ondanks bezwaren van velen - werd overgegaan tot deze vorm van opvang. Wel wordt in een archiefstuk door een arts het volgende gezegd:

Het London-Comité beweert dat het uitzenden in gezinnen een eis is van de Engelse regering waar niet aan te tornen valt. Ik kan mijn niet indenken dat redelijke

⁸⁵ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

⁸⁶ Meijers en Du Bois-Reymond, *Op zoek naar een moderne pedagogische norm*, 27.

argumenten geen gehoor zouden vinden temeer de deviezen voor Nederland zo een betekende rol spelen.⁸⁷

De wens van de Engelse regering speelde dus mogelijk een rol. Gezien het feit dat de opvang van de kinderen grotendeels werd betaald uit buitenlandse deviezen, moest aan deze wens wel gehoor worden gegeven. Een priester was een andere mening toegedaan. Het Londense Comité had volgens hem geen oog voor de gevaren van opvang in pleeggezinnen. Hij zei:

Tot slot voel ik mij niet verantwoord indien ik in deze belangrijke zaak van de heropvoeding van het Nederlandse kind niet mijn ervaring steunende mening gaf. Iedere kinderuitzending begint met een negatieve waarde: het kind wordt voor vrij lange tijd uit het gezin en de school gehaald. Dit nadeel moet eerst geheel geannuleerd worden voor er van een gerechtvaardigde kinderuitzending sprake kan zijn. Gezien nu de uiterst hoge morele en geestelijke eisen die aan het begeleidend personeel worden gesteld - eisen die door het London Comité niet gesteld worden en ook niet gesteld kunnen worden aan pleeggezinnen – het ontzeggen van de uiteindelijke verantwoordelijkheid en de capaciteiten, is het risico van gehele of gedeeltelijke mislukking zo groot dat de opgedane ervaring ieder tot de conclusie moet dwingen dat de voordelen niet opwegen tegen de nadelen.⁸⁸

De Engelse regering kreeg uiteindelijk toch haar zin, waarschijnlijk mede omdat de gebouwen waarin de kinderen vlak na de oorlog werden opgevangen ook weer voor andere doeleinden moesten worden gebruikt. Deze locaties werden voor de oorlog gebruikt voor de organisatie van de vakantiecampen en na oorlog deden deze dienst als onderkomen voor displaced persons. Mogelijk zag de Nederlandse overheid ook een gelegenheid om broederschap tussen Nederlandse kinderen en hun pleeggezinnen te doen ontstaan. De barmhartigheid waarmee veel kinderen werden opgevangen door volstrekt vreemde families, zou niet alleen leiden tot een band tussen pleegouders en kind, maar zou potentieel ook een band tussen de verschillende landen doen ontstaan. De tijdelijke opvang van kinderen in het buitenland zou op deze manier leiden tot connecties voor de langere termijn. Het ontstaan van

⁸⁷ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 746.

⁸⁸ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 746.

internationaal broederschap kon zo middels uitzending worden aangewakkerd.⁸⁹ Kennismaking met mensen uit andere landen zou 'het buitenland' een vriendelijk gezicht geven, waardoor conflicten in de toekomst vermeden konden worden. Toch is voor dit idee slechts een keer een kleine aanwijzing gevonden. In geheime stukken over de uitzending door een priester schreef hij aan de regering dat het:

Onverantwoord is om het kind te gebruiken voor het tot stand brengen van een *penetration pacifique, fraternisatie, world-friendship*, of hoe men het ook noemen wil.⁹⁰

Volgens de priester lag voor de regering het belang van internationaal broederschap dus wel degelijk ten grondslag aan de kinderuitzending. De reactie op zijn brief en/of andere informatie die erop wijst dat dit idee ook werkelijk ten grondslag lag aan de kinderuitzending, ontbreekt.

Bij de plaatsing van kinderen in buitenlandse tehuizen en gezinnen werd gelet op de godsdienstige en sociale omgeving waarin zij gewend waren te verkeren. De godsdienstige en sociale omgeving in Nederland moest zoveel mogelijk overeenstemmen met de omgeving op de plaats van bestemming. Kinderen werden voorafgaand aan de uitzending ingedeeld naar 'klasse'. Er waren hiervoor zeven categorieën. Ten eerste de goed gesitueerden, bijvoorbeeld intellectuelen en ten tweede de minder gesitueerden, zoals ambtenaren. Ten derde waren er middenstanders, ten vierde de winkelstand en ten vijfde geschoolde arbeiders. De zesde categorie bestond uit ongeschoolde arbeiders en tot slot waren er de 'paupers'. Indeling in deze categorieën werd bepaald door degene die bij de kinderen op huisbezoek ging voor een keuring. Als een kind uit een katholiek ongeschoold arbeidersgezin kwam, werd het waar mogelijk ook in een dergelijk gezin ondergebracht of werd gezorgd voor katholieke 'godsdienstige verzorging' in het tehuis waar het kind verbleef.⁹¹ In tehuizen leerden kinderen samen te leven met andere kinderen van verschillende gezindten, terwijl bij onderbrenging van kinderen in pleeggezinnen werd gelet op de overeenkomst tussen de omgeving van het pleeggezin en kind.

⁸⁹ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 750.

Begeleiders en artsen die mee op transport gingen of die vooraf keuringen uitvoerden, werden allemaal aan inspectie onderworpen. Zij mochten geen lid van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB) zijn geweest. Dit was de enige Nederlandse politieke partij die tijdens de bezetting van de Duitsers mocht blijven bestaan. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze als 'fout' bestempeld. Mensen die lid waren geweest van de NSB kwamen daarom niet in aanmerking voor deze functies. Begeleiders en artsen mochten bovendien geen onderdeel van het Duitse leger hebben uitgemaakt, niet van de Duitse aanwezigheid geprofiteerd hebben en geen zwarte handel hebben gedreven. Daarnaast moesten de leiders en leidsters immuun zijn tegen difterie, hiervoor diende zij een eerste inenting te krijgen in Nederland. Een eventuele tweede inenting zou in het buitenland geschieden. Begeleiders dienden vrij te zijn van huidziekten en luizen en tijdelijke afwezigheid op het werk moesten zij zelf met hun werkgever bespreken.⁹²

Hen werd bovendien vooraf op het hart gedrukt dat zij in het buitenland geen vrijheid van beweging kregen en het tehuis niet zonder bijzonder verlof zouden mogen verlaten. De verzorging van de kinderen zou hun gehele dag, avond en nacht in beslag nemen. Alle kosten voor de reis en het verblijf werden gedekt en ieder kreeg een kleine tegemoetkoming van twee gulden per week. Later zou blijken dat begeleiders geregeld aan de aandacht van het lokale personeel wisten te ontsnappen om hun wekelijkse bijdragen tijdens nachtelijke uitstapjes in kroegen en op feesten uit te geven. De begeleiding bestond veelal uit jonge mensen die maar al te graag de ellende van de oorlog en haar nasleep wilde ontvluchten. Door op kinderuitzending mee te gaan, konden zij jonge landgenoten helpen en boden ze ook zichzelf een kans om even weg te zijn van de oorlog.⁹³ De jeugdige begeleiding kon een positief avontuur, ver weg van het oorlogsleed ook goed gebruiken.

⁹² Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.03, inventarisnummer 53767.

⁹³ NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

Figuur 2

Drie begeleiders voor vertrek naar Engeland, 1945
Brom: Nationaal Archief

De omstandigheden voor de uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland tijdens de laatste maanden van de oorlog waren verre van goed. Toch lijkt het erop alsof de kinderuitzendingen over het algemeen vrij soepel verliepen. Het transport was moeilijk te organiseren, maar vond meestal gewoon doorgang. De kinderen hadden een prettig verblijf en sterkten aan. De vooraf door artsen opgestelde dieetlijsten gingen bij aankomst in het buitenland veelal direct de prullenbak in. De dieetlijsten waren opgesteld, omdat de kinderen rustig moesten wennen aan het eten van volledige maaltijden. Velen hadden tijdens de gehele oorlog, maar met name tijdens de Hongerwinter nauwelijks goed voedsel gegeten. In de praktijk kregen de kinderen direct na aankomst in de tehuizen iedere avond gerechten met veel slagroom, boter en vet. Op de plaats van bestemming werden bovendien allerlei lekkernijen voor de kinderen gemaakt door de inwoners van dorpen en steden in de buurt.

Het vette eten zorgde ervoor dat veel kinderen enkele kilo's zwaarder terug in Nederland kwamen. De meeste kinderen waren bij vertrek ondervoed en konden wel wat extra kilo's gebruiken, zorgelijk was deze gewichtstoename dus niet, eerder gewenst.⁹⁴

De opvang van Nederlandse kinderen werd na de oorlog dus snel georganiseerd. Betrokken organisaties, artsen, begeleiders en pleeggezinnen werden uitgebreid gekeurd en selectie vond plaats op basis van nationaal opgestelde richtlijnen. Kinderen sterkten aan en dat was een van de doelen van de uitzending. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk of de organisatie van opvang van buitenlandse kinderen in Nederland net zo soepel verliep.

⁹⁴ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 746.

4. BUITENLANDSE KINDEREN IN NEDERLAND

Terwijl Nederlandse kinderen naar buitenlandse tehuizen en pleeggezinnen vertrokken, vingen Nederlandse pleeggezinnen ook buitenlandse kinderen op. Van 1945 tot 1955 kwamen ongeveer 20.000 buitenlandse kinderen naar Nederland. Niet iedereen stond onmiddellijk te springen om de komst van deze kinderen. De Minister van Sociale Zaken maakte zich ernstig zorgen over de consequenties van hun komst voor de gezondheid van de Nederlandse bevolking. De angst bestond dat de buitenlandse kinderen door gebrek aan medische keuring in hun thuisland allerlei besmettelijke ziekten mee de grens over zouden nemen.⁹⁵

De buitenlandse kinderen kwamen voornamelijk uit Oostenrijk en Hongarije. Ze waren tussen de zes en vijftien jaar oud en in de regel werd toestemming gegeven voor een verblijf van drie maanden in Nederland.⁹⁶ Soms mochten Hongaarse kinderen zes maanden in Nederland blijven. Uit archiefstukken komt niet duidelijk naar voren waarom sommige groepen Hongaarse kinderen deze uitzonderingspositie kregen. Mogelijk was de gezondheid van deze kinderen slechter, had het te maken met de grote afstanden waarover zij verplaatst werden of met de 'dreiging' van het communisme in Hongarije.⁹⁷

Doordat de opvang van buitenlandse kinderen door verschillende organisaties werd voorbereid, ontstond er een zekere mate van concurrentie tussen de ontvangende partijen in Nederland. De partijen probeerden zo snel en goed mogelijk pleeggezinnen voor hulpbehoevende kinderen te vinden. De toenmalige minister van Sociale Zaken, Willem Drees, vreesde dat hierdoor pleeggezinnen voor opvang in aanmerking kwamen, die eigenlijk geheel niet geschikt hiervoor waren, maar die door de concurrentie toch door de keuring kwamen. Zonder pleeggezinnen konden organiserende partijen immers geen kinderen laten overkomen. Er werd door de minister bovendien gevreesd dat transportmiddelen niet

⁹⁵ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

⁹⁶ Ibidem, 28-29; NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2386, 2382, 2493, 2494, 2324, 2327, 2347, 2348, 2349, 1541, 1547, 175, 271; NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3225, 470; NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 54; NL-HaNA, BuZa / 2e Haags Archief, 2.05.87, inv.nr. 1290; NL-HaNA, Ned. Volksherstel, 2.19.102, inv.nr. 269 en NL-HaNA, Gezantschap Zuid-Afrika, 2.05.122, inv.nr. 299.

⁹⁷ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

efficiënt gebruikt zouden worden wanneer organisaties parallel aan elkaar, maar zonder samenwerking verschillende transporten zouden inplannen. De voorwaarden op basis waarvan kinderen werden toegelaten of niet waren bovendien per organisatie en land van herkomst verschillend. Zo zou in het onderhoud van Duitse kinderen niet worden voorzien, terwijl voor Hongaarse kinderen levensmiddelbonnen en textielgoederen beschikbaar werden gesteld.⁹⁸

De Ministerraad concludeerde naar aanleiding van de zorgen van Willem Drees dat er dusdanig veel buitenlandse kinderen op uitzending naar Nederland kwamen dat er enig kader moest worden geschetst om eenheid en samenwerking te bewerkstelligen voor de opname van buitenlandse kinderen. Tot dan toe mochten organisaties door middel van een verzoek aan de Minister van Justitie toestemming vragen voor de ontvangst van kinderen. Als er toestemming werd verkregen, regelden de organisaties zelf het transport en verblijf.⁹⁹

Uiteindelijk kwam er geen nieuw beleidskader voor de ontvangst van buitenlandse kinderen. Wel stelde de Minister van Justitie in de loop der jaren verschillende regels op waaraan kinderen en hun pleeggezinnen moesten voldoen. De pleeggezinnen van de buitenlandse kinderen moesten vooraf worden gekeurd door de lokale politie. De politie voerde het antecedentenonderzoek uit en deed hierover verslag aan de procureur-generaal/directeur van de Amsterdamse politie. Over het algemeen mochten de meeste gezinnen die zich aanboden uiteindelijk ook kinderen ontvangen. In de loop der jaren werden enkele gezinnen afgekeurd voor de opvang van buitenlandse kinderen, omdat (1) het hoofd van het gezin communist was, (2) het hoofd van het gezin NSB'er was en (3) het hoofd van het gezin diverse delicten op zijn naam had.¹⁰⁰ De kinderen die naar Nederland kwamen moesten in het bezit zijn van een geldig nationaliteitsbewijs van het land van herkomst en een doorlatingsbewijs dat was afgegeven door het hoofd van de Rijksvreemdelingendienst. Begeleiders van de transporten moesten binnen 48 uur na aankomst de kinderen aanmelden bij de gemeente waar zij verbleven. De duur van het verblijf voor alle kinderen werd gesteld op maximaal drie maanden.¹⁰¹

Door de Ministerraad werd bepaald dat een maximumaantal buitenlandse kinderen in Nederland mocht verblijven via georganiseerde uitzendingen. Dit maximumaantal werd per

⁹⁸ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1678.

¹⁰¹ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

nationaliteit vastgesteld. Hierdoor ontstond enige onduidelijkheid over het totaal aantal kinderen dat in Nederland mocht verblijven. 2000 Oostenrijkse en 2000 Hongaarse kinderen mochten er per jaar naar Nederland komen. Over kinderen met andere nationaliteiten werd niet gesproken, terwijl er wel degelijk kinderen met andere nationaliteiten naar Nederland kwamen. Het lijkt erop alsof de groepen Oostenrijkse en Hongaarse kinderen het grootst waren en dat er bij de minister de meeste aanvragen van organisaties binnenkwamen voor deze twee groepen. De Minister achtte het daarom wellicht noodzakelijk om een maximum te stellen aan het aantal Oostenrijkse en Hongaarse kinderen, zodat het ook nog kinderen uit andere gebieden kon opvangen, zonder dat er problemen zouden ontstaan bij de verzorging van deze kinderen.¹⁰²

Er werd bij de toelating van kinderen dus onderscheid gemaakt naar nationaliteit. De voedselpositie van betrokken landen speelde bovendien een belangrijke rol bij de selectie van kinderen, omdat veel kinderen ondervoed waren. Was de voedselvoorziening in het land van herkomst slecht, dan liepen ondervoede kinderen daar het meeste gevaar en kregen deze kinderen dus prioriteit. Geloofsovertuiging speelde ook een rol bij de selectie van op te vangen kinderen. Zo werd in februari 1948 van de 2000 Oostenrijkse en Hongaarse kinderen, ongeveer 800 kinderen katholiek moesten zijn, omdat de katholieke gemeenschap in zowel Oostenrijk als Hongarije groot was. De Ministerraad streefde naar 'billijkheid over de verschillende bevolkingsgroepen', waarmee in dit geval geloofsgroepen werd bedoeld.¹⁰³

Naar aanleiding van deze oproep tot eerlijke verdeling over geloofsgroepen, ontstond in de loop van februari een probleem. De Secretaris van het Interchurch Reconstruction Committee of the Netherlands, Baron van Tuyl van Serooskerken, schreef hierover aan de Nederlandse ambassadeur in Hongarije:

De stand van zaken was zo, dat ons comité, enige distantie van de Hongaarse Kinderactie van Mevrouw Szakal had genomen, evenals het bureau van de Gereformeerde Diaconieën, terwijl juist op dat ogenblik de regering aan het bureau van Mevrouw Szakal opdracht gaf, het Protestantse quotum te verzorgen van Hongaarse kinderen, die zouden worden toegelaten in Nederland. Op dat ogenblik achtte ik het niet raadzaam, een eigen kerkelijke actie te ontplooiën, omdat nu

¹⁰² NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2493.

¹⁰³ Ibidem.

eenmaal de met zoveel moeite aan de regering ontfutselde toestemming, was afgekomen, en het bureau van Mevrouw Szakal tenminste werkte, al was het dan niet geheel in de zin, waarin wij ons dit werk dachten [.....] Sedert twee weken vind ik een situatie, die mij enigszins verontrust. Het blijkt mij dat Mevrouw Szakal, ondanks de toestemming van de regering, geen Protestantse kinderen in Nederland heeft binnengebracht, en het Rooms Katholieke gedeelte vlot verwerkt wordt.¹⁰⁴

Uit deze brief van de secretaris van een van de betrokken organisaties blijkt dat het niet eenvoudig was om kinderen uit het buitenland naar Nederland te mogen laten overkomen. Wanneer er toestemming werd gegeven aan een organisatie, waren andere organisaties blij dat er kinderen mochten komen, maar probeerden zij ook te controleren of de organiserende partij zich wel aan de gemaakte afspraken hield. Zo niet, dan kregen zij dat te horen en laaide de concurrentiestrijd tussen de organisaties op. Van Tuyll van Serooskerken liet eind maart 1948 aan zijn 'concurrente' Mevrouw Szakal, voorzitter van de Hongaarse Kinderactie, het volgende weten:

Zoals U weet heeft de wens van bepaalde zijde om de aanvankelijke opzet van nauwe samenwerking van alle kerken in Nederland met betrekking tot hulp aan kinderen in het noodlijdende buitenland verlaten en zelfstandig op te treden geleid tot de noodzaak van een ingrijpende wijziging van de organisatie van de kinderactie. Volgens de nieuwe opzet, zal een coördinatie van alle hulp die van Protestantse zijde aan het noodlijdende buitenland is te verlenen onder auspiciën van het Interchurch Reconstruction Committee plaats vinden, hetwelk enerzijds is gebaseerd op de samenwerking van alle Protestantsche kerken in Nederland, anderzijds over belangrijke internationale verbindingen beschikt. Waar het I.R.C. reeds sinds lang beproefde contacten met Hongarije heeft, komt het ons doelmatig voor, dat alle activiteit ten behoeve van Hongarije langs dezelfde kanalen wordt geleid, temeer het I.R.C. in staat zal worden gesteld te bewerkstelling dat nog een aanzienlijk additioneel aantal Hongaarse kinderen zal kunnen worden uitgenodigd voor een verblijf in ons land. Door een dergelijke centralisatie wordt voorkomen, dat meerdere acties, die

¹⁰⁴ NL-HaNA, Ambassade Hongarije, 2.05.184, inv.nr. 271.

eenzelfde vorm van hulpverlening beogen, en voor het grootste deel uit dezelfde bron moeten worden bekostigd, naast elkaar worden gevoerd.¹⁰⁵

Met deze brief trachtte Van Tuyll van Serooskerken de concurrentiestrijd te beslechten. Door het claimen van logistieke autoriteit probeerde hij ervoor te zorgen dat Protestantse kinderen konden worden opgevangen in Nederland én poogde hij voor het I.R.C een belangrijke positie te verwerven in de organisatie van hun komst. Zijn idee paste binnen de richtlijnen en gestelde quota van de overheid, hierdoor werd de invloed van het I.R.C bestendigd. De reorganisatie was een feit. Hier zien we de door Schrover, Vosters en Glynn besproken logistieke claim in praktijk. Van Tuyll van Serooskerken slaagde erin zich aan de nieuwe dynamiek aan te passen en zo de legitimiteit van zijn organisatie te bestendigen.¹⁰⁶

Een heel enkele keer mocht een kind twee keer mee op uitzending. Voorwaarde was dat het kind de uitzending ook de tweede keer hard nodig had. De Centrale Raad vroeg voor deze herhaaldelijke komst bij de United Nations Appeal For Children een vergoeding van vijftien gulden. Daarnaast zette de Raad pleeggezinnen aan om aanvragen voor een tweede keer opvang in te dienen. Het Nederlands Committee United Nations Appeal For Children was hier niet blij mee en beschuldigde de Raad ervan financieel gewin te willen halen uit de kinderopvang. Om deze beschuldiging en verdere consequenties voor de organisatie van de kinderuitzending tegen te gaan, werd besloten het aanmoedigen van herhaaldelijke opvang te stoppen en geen vergoeding meer hiervoor te vragen bij de United Nations Appeal For Children.¹⁰⁷

Behalve de overheid, het Centrale orgaan voor Kinderuitzendingen en lokale instanties en organisaties, waren dus ook internationale organisaties betrokken bij de opvang van buitenlandse kinderen in Nederland. Een van deze organisaties was de IRO.¹⁰⁸ De IRO raakte betrokken bij de tijdelijke opvang van (Hongaarse) vluchtelingenkinderen in Nederland en was om twee redenen tegen deze vorm van opvang. Ten eerste was zij hiertegen omdat het aantal Hongaarse kinderen in de vluchtelingenkampen gering was, zodat het selecteren van deze kinderen in de vluchtelingenkampen waar veel nationaliteiten bijeen zaten, tot wrijving en jaloezie bij andere nationaliteiten zou kunnen leiden. Ten tweede was de IRO tegen tijdelijke

¹⁰⁵ NL-HaNA, Ambassade Hongarije, 2.05.184, inv.nr. 271.

¹⁰⁶ Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 194-195.

¹⁰⁷ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1547.

¹⁰⁸ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-2-10&chapter=3&clang=en

opvang in Nederland, omdat het scheiden van deze kinderen van hun ouders of familiegroep problematisch was voor hervestiging. Sommige kinderen zouden namelijk in de tussentijd geselecteerd kunnen worden voor hervestiging in overzeese gebieden. Een kinderuitzending zou emigratie van de gehele familie kunnen verhinderen, omdat voorafgaand aan de emigratie ieder familielid medisch gekeurd moest worden. Het was bovendien onmogelijk uit een groep van vijfhonderd kinderen individuele gevallen op kortere termijn terug te brengen naar de bezettingszones in Duitsland en Oostenrijk. Een tijdelijk verblijf zou hiermee in de weg kunnen staan van een permanente verblijfsoplossing. De IRO probeerde de vluchtelingenkampen na de oorlog zo snel mogelijk leeg te krijgen op humanitaire gronden, maar ook uit angst voor het communisme.¹⁰⁹ Nederland was voor de opvang van Hongaarse kinderen uit vluchtelingenkampen dus afhankelijk van de IRO die in deze kwestie het laatste woord hadden. De Minister van Justitie besloot in 1949 om bovengenoemde redenen geen toestemming meer te verlenen voor de opvang van (Hongaarse) kinderen die in vluchtelingenkampen verbleven.¹¹⁰

In de kampen van de IRO werd door de *recruiters* van vijftig landen 'geshopt'. Selectie vond plaats op basis van huwelijksstatus, vaardigheden, leeftijd, opleidingsniveau, religie en politieke en criminele voorgeschiedenis.¹¹¹ De IRO probeerde de kans voor opname van deze vluchtelingen te vergroten door hen te labelen als arbeidsmigranten.¹¹² Toen de contacten voor opvang van buitenlandse kinderen waren gelegd en de organisatie hiervan op de rails was, zag de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken, Pim Baron van Boetzelaer van Oosterhout zijn kans schoon een nijpend probleem op de Nederlandse arbeidsmarkt op te lossen. Hij vroeg in 1948 aan de ambassadeur in Hongarije de mogelijkheid te verkennen om Hongaarse meisjes naar Nederland te laten overkomen. Zij konden in Nederlandse ziekenhuizen en huishoudens werken, vanwege het tekort aan verpleegsters en huishoudelijk werksters. De komst van deze jonge vrouwen zag de Minister van BuZa als een kans om dit tekort op de arbeidsmarkt te vullen. De organisatie en structuren van de kinderuitzending en de wens tot snelle hervestiging van de IRO konden worden gebruikt om de komst van deze meisjes te faciliteren. De vrees voor het communisme gooide hier echter wederom roet in

¹⁰⁹ Schrover and Walaardt, 'Displaced Persons', 416.

¹¹⁰ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541.

¹¹¹ J. Persian, 'Displaced persons and the politics of international categorisation(s)', *Australian Journal of Politics and History* 58 (2012) 493-495.

¹¹² Schrover, Vosters en Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance', 206.

het eten. De aanwervers mochten van de Hongaarse autoriteiten geen speciale politieke selectie toepassen bij het werven van de meisjes en derhalve zou de kans op 'naar Nederland komende communistische elementen' groot zou zijn. Geopolitieke problemen vergalden dit plan. De Hongaarse verpleegsters kwamen niet.¹¹³

De uitzending van buitenlandse kinderen naar Nederland ging gepaard met een hoop politiek en organisatorisch gesteggel. Chaos en concurrentie tussen partijen leidden tot de invoering van quota voor de ontvangst van kinderen. Dit had tot doel om goed te kunnen overzien welke kinderen in Nederland waren. Onbedoeld had dit echter ook tot gevolg dat de concurrentie tussen verschillende organisaties verder werd aangewakkerd, wat weer nieuwe problemen veroorzaakte. In het volgende hoofdstuk wordt in kaart gebracht welke problemen zich nog meer voordeden bij de uitzending en opvang van kinderen.

¹¹³ NL-HaNA, Ambassade Hongarije, 2.05.184, inv.nr. 271.

5. PROBLEMEN BIJ UITZENDING EN OPVANG

Er deden zich bij de uitzending en tijdens het verblijf van kinderen in het buitenland enkele problemen voor. De reis naar de plaats van bestemming verliep - ondanks de vele potentiële gevaren - over het algemeen zeer soepel. De kinderen werden op een centrale plaats in een dorp of stad verzameld. Daar sliepen zij dan vaak een nacht met begeleiders en vanaf die plaats vertrok de groep als geheel met begeleiders naar de plaats van bestemming. In het archief zijn weinig documenten te vinden waaruit blijkt dat hierbij zaken misgingen. Wel ontstond er zo nu en dan bij het wassen van kinderen voor vertrek uit de verzamelplaats enorme vertraging, hadden kinderen last van misselijkheid onderweg, huilden een enkeling hard omdat het de ouders miste en waren de kinderen en begeleiders bij aankomst vermoeid door de lange reis.¹¹⁴ Deze problemen waren natuurlijk wezenlijk voor de betrokken begeleiders en kinderen, maar niet van dien aard dat erover zorgen ontstonden bij organiserende partijen.

De opvang van kinderen in tehuizen en pleeggezinnen verliep over het algemeen zeer goed. De uitgebreide keuring van pleeggezinnen wierp haar vruchten af. Veel kinderen werden uiterst goed behandeld door hun pleegouders, sterkten aan en kwamen tot rust. Sommigen kregen er zelfs 'een familie bij'. Aan een enkeling werd echter veel te veel toegestaan. In archiefstukken wordt gesproken over veelvuldig bioscoopbezoek, roken, laat naar bed gaan, in algemene zin verwennerij en 'weekhartige vertroeteling'. Het niet kennen van de taal bemoeilijkte in veel gevallen voornamelijk in het begin het contact.¹¹⁵ Verder waren er ook kinderen die ronduit slecht werden behandeld door hun pleegouders. Zij moesten dagenlang meewerken op het land of in huis en werden meer als werknemer dan als gast beschouwd.¹¹⁶ De slechte en te goede behandeling van de kinderen baarde de overheid

¹¹⁴ Sintemaartensdijk, *De bleekneusjes van 1945*, 40-42.

¹¹⁵ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 746.

¹¹⁶ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1622, 1678, 2324; NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755; NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235 en NL-HaNA, Gezantschap Zuid-Afrika, 2.05.122, inv.nr. 299.

zorgen. De uitzending was immers bedoeld om de kinderen te doen aansterken en op te voeden, zodat zij de verwildering van de oorlog achter zich zouden laten.

Uit archiefstukken blijkt op geen enkele manier dat door kinderuitzending in verschillende Europese landen internationaal broederschap ontstond. Toch is het daarmee niet gezegd, dat deze daadwerkelijk uitbleef. Het contact tussen families verliep waarschijnlijk niet via overheidswege. Mensen konden zelf, buiten de overheid om, direct contact houden. Bovendien zijn er verhalen bekend van mensen die hun leven lang contact onderhielden met hun pleegouders.¹¹⁷ Ook zijn er in het archief enkele verzoeken te lezen van pleegouders die vroegen of zij nogmaals hun voormalig pleegkind mochten ontvangen.¹¹⁸ Hieruit blijkt dat er tijdens het kortstondige verblijf van de kinderen een band kon ontstaan die na enkele jaren nog werd aangehaald. Op welke schaal dit gebeurde, is lastig na te gaan.

De komst van buitenlandse kinderen naar Nederland leidde bij verschillende betrokken partijen ook geregeld tot kopzorgen. In 1948 zorgden interne spanningen in Hongarije meermaals voor problemen bij de transporten van Hongaarse kinderen naar Nederland. De Hongaarse autoriteiten weigerden om paspoorten voor de kinderen af te geven. Deze hadden de kinderen nodig om uit te kunnen reizen en zonder paspoorten kon van ontvangst in Nederland geen sprake zijn. Een geldig legitimatiebewijs was een van de voorwaarden die de Nederlandse overheid stelde voor ontvangst.¹¹⁹

Een ander probleem ontstond toen Hongaarse autoriteiten zeggenschap wilden over wie de begeleiders van de kinderen waren. De Nederlandse autoriteiten vreesden dat de Hongaarse autoriteiten communistische begeleiding mee zou sturen op transport. Ieder communistisch 'element' werd in deze periode sterk gemeden. Communisme werd beschouwd als een gevaar en zo ook de komst van communistische begeleiding voor kinderen, zo dachten de Nederlandse autoriteiten. Transporten mochten hierdoor op het laatste moment toch geen doorgang vinden en de Hongaarse regering trok zo nu en dan haar toestemming voor het vertrek van bepaalde groepen in.¹²⁰

Het Hongaarse Ministerie van Volkswelvaart stelde in 1948 dat de economische toestand in Hongarije niet slechter was dan in Nederland. Een beroep doen op de gastvrijheid van Nederland was dus niet meer noodzakelijk en de Hongaarse autoriteiten wilden geen

¹¹⁷ https://www.npostart.nl/bleekneusjes-van-1945/14-10-2003/POMS_VPRO_215533

¹¹⁸ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2494.

¹¹⁹ NL-HaNA, Ambassade Hongarije, 2.05.184, inv.nr. 271.

¹²⁰ Ibidem.

medewerking meer verlenen aan nieuwe transporten. Mogelijk speelden tegengestelde politieke visies hier een rol. Communistische en kapitalistische machthebbers probeerden aan te tonen dat hun regime het beste was voor volk en vaderland. Instemmen met de opvang van communistische jeugd in een kapitalistisch land paste niet binnen het idee dat het communisme beter was dan het kapitalisme. Erkennen dat de situatie in Nederland op dat moment voor Hongaarse kinderen misschien beter was dan in Hongarije, zou mogelijk als een knieval voor het kapitalisme hebben gevoeld.¹²¹ Deze drie problemen met vertrek en ontvangst van Hongaarse kinderen maken wederom duidelijk dat geopolitieke kwesties meespeelden bij de beslissing om kinderen wel of niet te ontvangen en uit te zenden.

Bij de terugkeer van kinderen uit pleeggezinnen ging een hoop mis.¹²² Kinderen die in pleeggezinnen verbleven, moesten worden verzameld voor vertrek. Aanhoudende problemen met het tijdig op de hoogte brengen over terugkeer en het verzamelen van de kinderen voor transport zorgden voor ophef. Zo bleven er dertien Hongaarse kinderen in Nederland achter, die op uitnodiging van de Stichting Hulpactie Hongarije in Nederland verbleven. De Nationale Commissie tot uitzending was niet blij met de betrokkenheid van deze organisaties, zo blijkt uit de volgende brief:

Hier blijkt wederom het bezwaar van inschakeling bij de opnemings van kinderen, van organisaties welke niet in de algemene samenwerking zoals deze in de commissie is georganiseerd, zijn betrokken. De grote organisaties zoals het Interkerkelijk Bureau Pleegkinderen, de Bisschoppelijke Hulpactie voor Oorlogsslachtoffers, het Ned. R.K. Huisvestingscomité, de Commissie tot plaatsing van Oostenrijkse kinderen, en het Buitenkerkelijk Bureau Pleegkinderen, beschikken over voldoende outillage om tijdig te kunnen ingrijpen en het achterblijven te beperken tot uiterst noodzakelijke gevallen.¹²³

Dat er kinderen waren achtergebleven, werd door de Nationale Commissie gewijd aan het gebrek aan organisatie bij kleinere partijen die betrokken waren bij de kindertransporten. Het achterblijven van de kinderen werd door de commissie aangewend om te pleiten voor nieuwe

¹²¹ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541.

¹²² NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2386, 1541.

¹²³ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2386.

regelgeving. De Nationale Commissie wilde een regeling treffen om verlengd verblijf van kinderen vooraf beter te organiseren.¹²⁴

Er zou voortaan toestemming aan de Minister van Justitie moeten worden gevraagd voor verlengd verblijf. Deze toestemming moest volgens de Nationale Commissie alleen verleend worden, wanneer er (1) sprake was van sociale omstandigheden in het thuisland of (2) bij lichamelijke omstandigheden die transport verhinderen. In correspondentie hierover benadrukte de voorzitter van de Nationale Commissie nogmaals dat hij alleen instond voor navolging van de regelgeving door bij de commissie aangesloten organisaties. Voor andere organisaties niet. Het lijkt erop alsof de Nationale Commissie er niet blij mee was dat er ook andere partijen betrokken waren bij de kinderuitzendingen. Ze claimde dat dit chaos kon veroorzaken en handhaving van de navolging van regelgeving bemoeilijkte.¹²⁵

Hier zien we de door Schrover, Vosters en Glynn wederom de besproken logistieke claim in praktijk.¹²⁶ De langer bestaande Nationale Commissie probeerde kleinere organisaties van het toneel te verdrijven, om zo haar monopolie op het gebied van kinderuitzendingen te kunnen vestigen en bestendigen. Dit deed de commissie door erop te wijzen dat zij wél in staat was op een ordelijke manier alle kinderen terug naar Nederland te laten komen, terwijl – zo claimde zij – kleinere organisaties hier al meerdere malen niet toe in staat waren gebleken. De betrokkenheid van andere organisaties werd als negatief gepresenteerd. Zo hoopte de Nationale Commissie mogelijk dat zij weer als enige partij de kinderuitzendingen ‘gelegitimeerd’ mocht organiseren.

Een onderliggende reden voor het bezwaar van de Nationale Commissie tegen de betrokkenheid van vele organisaties kan namelijk zijn dat er maar een beperkt aantal kinderen werd toegelaten per jaar. Wanneer organisaties die niet aangesloten waren bij de Nationale Commissie een aanvraag deden om kinderen op te mogen vangen, kon dit betekenen dat aangesloten organisaties geen kinderen meer konden laten overkomen, omdat het maximumaantal al was bereikt. De organisaties zaten dus in hetzelfde schuitje en dit kon tot botsing van belangen leiden. Wanneer kinderen langer dan nodig in het land bleven, betekende dit bovendien een overschrijding van het maximumaantal toegestane kinderen en kwamen andere transporten in het gedrang.¹²⁷

¹²⁴ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2386.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Schrover, Vosters en Glynn, ‘NGOs and West European Migration Governance’, 190, 194, 206, 216.

¹²⁷ Ibidem en 2493.

Dat er überhaupt kinderen achterbleven, was niet altijd aan de organisatie te wijten. Sommige pleegouders namen het niet zo nauw met de regels rondom vertrek. Wanneer kinderen op terugreis moesten, kregen pleegouders enkele weken van tevoren een oproep. Geregeld verscheen een tiental kinderen niet op de afgesproken tijd ter plaatse, waardoor zij het transport misten. Soms was dit het gevolg van miscommunicatie, maar er zijn ook tientallen gevallen bekend waarbij sprake was van andere oorzaken.¹²⁸

Wanneer de oproep kwam dat een kind op transport terug naar het thuisland moest, haalden pleegouders allerlei capriolen uit om vertrek te verhinderen. In de archieven zijn meerdere handgeschreven brieven te vinden van pleegouders die hun huisarts smeekten om een briefje te schrijven dat 'hun' kind ziek was. Alleen op medische gronden mochten kinderen namelijk langer blijven dan gepland. Als de huisarts zou aangeven dat het kind ziek was, dan zou dit genoeg reden geven voor de instanties om te accepteren dat het pleegkind langer bleef. De reacties van de huisartsen op deze verzoeken ontbreken, maar het lijkt erop alsof huisartsen aan deze hartenkreten geen gehoor gaven. In het archief zijn slechts enkele meldingen te vinden van kinderen die op medische gronden langer bij hun pleegouders mochten blijven.¹²⁹

In sommige gevallen was er werkelijk iets aan de hand. Een aantal kinderen lag bijvoorbeeld in het ziekenhuis ten tijde van hun geplande terugkeer en enkele tientallen andere kinderen bleven in 1948 langer weg, omdat zij door de mazelen waren geveld. Een Hongaars meisje dat in Nederland verbleef, kon niet terugkeren omdat de ouders van het kind uit Hongarije waren gevlucht tijdens haar verblijf in Nederland. En weer een ander kind bleef langer, omdat het vanuit Nederland met zijn ouders naar Argentinië zou emigreren.¹³⁰

In enkele gevallen weigerden pleegouders om kinderen terug te laten gaan. Twee gezinnen uit Leiden en Volendam hielden de kinderen zelfs maanden achter. De politie moest eraan te pas komen om de kinderen mee te krijgen. Soms bleven kinderen zelfs voorgoed bij de Nederlandse pleegouders, ook wanneer biologische ouders vroegen om terugkeer. Er is niet veel materiaal in het archief bewaard over deze specifieke gevallen, maar schrijnend waren deze wel. In stukken over deze kwestie is te lezen dat biologische ouders toestemming

¹²⁸ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541, 1547 en 2349.

¹²⁹ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1547.

¹³⁰ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541, 2386.

vragen om hun kind dan in ieder geval in de zomervakantie nog te mogen bezoeken. Hieruit blijkt dat zij nauwelijks nog zeggenschap hadden over hun eigen kind.¹³¹

Deze situaties deden zich ook bij een eerdere kinderuitzending, namelijk toen Hongaarse kinderen in de jaren twintig naar Nederland kwamen. Een groot aantal van deze kinderen maakte een tweede reis naar Nederland, die vaak uitmondde in een definitief verblijf. Een aanzienlijk deel van deze kinderen zag hun ouders nooit meer terug. Het kwam voor dat dit verlengde verblijf bij de Nederlandse pleegouders tegen de zin was van het kind zelf en de biologische ouders. Sommige pleegouders verzwegen op den duur de Hongaarse afkomst van hun pleegkind zelfs voor hun omgeving. Het doel van de kinderactie, was het tijdelijk laten aansterken van de kinderen. Verblijf in Nederland was dus slechts toegestaan voor enkele weken of maanden. Organiserende partijen stonden, zowel in de jaren twintig als na de oorlog, negatief tegenover verzoeken van pleegouders om kinderen voorgoed in hun gezin op te nemen of zelfs te adopteren. Een aantal kinderen bleef 'voor risico van de pleegouders' toch in Nederland.¹³²

In Nederland ontstond eens in de zoveel tijd discussie over de wenselijkheid van opvang van sommige groepen buitenlandse kinderen. Er werd in het kabinet bijvoorbeeld hevig gediscussieerd over de vraag of ook Belgische kinderen voor opvang in Nederland in aanmerking kwamen. 'Tot op heden zijn alleen kinderen toegelaten voor tijdelijk verblijf uit landen waar de voedselpositie en levensvoorwaarden slechter zijn dan in ons land: ik vermeen dat zulks van België niet gezegd kan worden', aldus het hoofd van de Rijksvreemdelingendienst. De voedselpositie van het land van ontvangst en vertrek werd als belangrijk, maar niet altijd als doorslaggevend criterium beschouwd. De Directeur-Generaal van de Volksgezondheid had bezwaren tegen het weigeren van Belgische kinderen. Hij vond dat het een vreemde indruk zou kunnen wekken als Belgische kinderen niet zouden worden opgevangen, terwijl er wel kinderen uit andere landen in Nederland mochten verblijven. Dit zou mogelijk scheve ogen geven. De directeur-generaal pleitte ook nog voor een mogelijke uitwisseling van Nederlandse en Belgische kinderen. Uiteindelijk werd besloten om tweehonderd Belgische kinderen in de leeftijd van 10 tot 12 jaar in Nederland op te vangen voor ten hoogste drie maanden. Er vond geen uitwisseling met Nederlandse kinderen plaats. De Minister van Buitenlandse Zaken gaf hiervoor de volgende verklaring:

¹³¹ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1541.

¹³² Van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden', 88-90.

Mij schijnt geen reden aanwezig om te bevorderen, dat onder de lokaas van een buitenlands reisje Nederlandse kinderen in een communistische sfeer worden betrokken.¹³³

De Vereniging 'Solidariteit' in Brussel had via de Belgische Ambassade in Nederland laten weten dat zij de organisatie van de opvang van Nederlandse kinderen in België wilde organiseren. Het bestuur van deze organisatie bleek volgens inlichtingen die werden ingewonnen bij de Nederlandse Ambassade in Brussel uit communisten te bestaan. De Minister van Buitenlandse Zaken lichtte in een brief aan de Minister van Sociale Zaken toe, dat hij door de politieke kleur van de vereniging vermoedde dat de uitwisseling een manier was om de kinderen communistische denkbeelden bij te brengen.¹³⁴ Hier zien we dat ook bij de uitwisseling van kinderen tussen kapitalistische landen, de angst voor communistische beïnvloeding dusdanig groot was dat door de Nederlandse ministers werd besloten van uitwisseling af te zien.

Ondanks de problemen met Hongaarse autoriteiten, de concurrentie tussen communistische en kapitalistische regimes en de strijd om legitimiteit tussen organiserende partijen, werden grote aantallen kinderen opgevangen en uitgezonden. In het voorlaatste hoofdstuk staat de vraag centraal waarom de kinderuitzending uiteindelijk wel ten einde kwam.

¹³³ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 1622.

¹³⁴ Ibidem.

6. AFNAME VAN VERTREK EN ONTVANGST

Direct na de Tweede Wereldoorlog werd er internationaal veel hulp geboden aan kinderen die te lijden hadden (gehad) door de (gevolgen van) oorlog. Vanaf 1950 namen de aanbiedingen voor en noodzaak van hulp aan Nederlandse kinderen af en vertrok er zelden een groep Nederlandse kinderen naar het buitenland. Op 1 april 1950 werden bovendien alle werkzaamheden van de Centrale Raad voor opvang van buitenlandse kinderen in Nederland gestopt en werd aangekondigd dat de Minister van Justitie geen medewerking meer zou verlenen aan de komst van groepen buitenlandse kinderen naar Nederland. Hiervoor werd een viertal redenen aangevoerd. Ten eerste was voor zeventig tot negentig procent van de kinderen de opvang in Nederland medisch gezien niet meer noodzakelijk. Ten tweede was het effect van een kort verblijf in Nederland gering. Ten derde werd vergoeding van dertig gulden per kind niet langer uitgekeerd, omdat er geen medische gronden voor opvang waren. Tot slot, waren er andere wijzen waarop in kindershulp kon worden voorzien. Er wordt in het archiefstuk niet precies uitgewerkt welke andere vormen van kindershulp hiermee worden bedoeld. Mogelijk werd er vanaf 1950 meer ingezet op plaatselijke hulp. De transporten die voor 1950 al waren georganiseerd, vonden nog doorgang, maar daarna stopte de internationale uitzending van Nederlandse kinderen definitief.¹³⁵

Wel kwamen er in de jaren die volgden nog verscheidene groepen naar Nederland. Voor sommige transporten gold ook in dit geval dat deze al gepland waren en niet meer konden worden afgezegd. Soms werd er ook een uitzondering gemaakt voor kinderen die onder zeer slechte omstandigheden in vluchtelingenkampen leefden. Hen werd dan een tijdelijke uitweg gegund.¹³⁶ Zo werden vluchtelingenkinderen uit Berlijn in Nederland ontvangen. Sommigen kwamen per vliegtuig, maar vaker kwamen ze met de trein. De

¹³⁵ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2494.

¹³⁶ Ibidem.

kinderen werden over honderden kilometers door de lucht of over land verplaatst om aan te sterken.¹³⁷

Figuur 3

De tienjarige Duitse Frieda Hösch kwam in
1951 naar Nederland
Bron: Nationaal Archief

Hoewel het Rode Kruis en andere organisaties in de jaren vijftig aanhoudend aanvragen indienden om kinderen te mogen opvangen, stemde de Minister van Justitie

¹³⁷ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2324, 2327, 2347, 2349 en 2494.

nauwelijks meer hiermee in. Er was ook weinig enthousiasme meer voor de opvang van kinderen in groepsverband bij organiserende partijen. Buitenlandse ambassades die contact opnamen met de Rijksvreemdelingendienst over de mogelijke opname van Duitse kinderen in Nederland werd verteld dat dit niet langer mogelijk was. Hiermee kwam in mei 1952 officieel een einde aan de opvang van buitenlandse kinderen in Nederland. Officieus kwamen nadien nog honderden de kinderen 'bij wijze van uitzondering' naar Nederland.¹³⁸

Ook deed zich na het eindigen van de georganiseerde transporten een nieuw fenomeen voor. Pleegouders die in de jaren na de oorlog kinderen hadden opgevangen, dienden verzoeken in bij het Rode Kruis om hun voormalige pleegkinderen voor de zomer naar Nederland te laten overkomen. De Minister van Justitie had geen bezwaar aangetekend tegen de individuele ontvangst van enkele kinderen. Daarom werden er voor deze kinderen visa aangevraagd. Begin jaren '50 vertrokken twee transporten vanuit Oostenrijk naar Nederland. Het transport en alle administratieve werkzaamheden verliepen via dezelfde kanalen als voorheen, maar van grootschalig kindertransport was geen sprake meer. Het ging hier om enkele tientallen kinderen die voor een periode van maximaal tien weken naar Nederland kwamen om vakantie te vieren bij hun voormalige pleegouders.¹³⁹

De opvang van Nederlandse kinderen in het buitenland was in 1953 al enige tijd gestopt, toen begin dat jaar op Nederlandse ambassades wereldwijd de aanbiedingen voor opvang en adoptie van Nederlandse kinderen binnen stroomden. In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 braken de dijken in de zuidelijke kustprovincies in Nederland. Boerderijen en huizen werden verwoest. Grote delen van Zeeland, Brabant en Zuid-Holland stonden onder water. De Watersnoodramp kostte het leven aan 1836 mensen. Via de ambassade boden Nederlanders overzees aan om wees geworden kinderen te adopteren. Een aantal Zuid-Afrikaanse gezinnen liet de consul-generaal weten dat ze wilden helpen en welke kinderen ze wilden opvangen. De consul-generaal in Kaapstad trad hierover in contact met de Minister van Buitenlandse Zaken in Nederland, omdat er tientallen vragen over deze adoptiekwestie bij hem binnenkwamen. Hoewel de geste werd gewaardeerd, kon de Nederlandse overheid niet ingaan op de verzoeken. De Zuid-Afrikaanse overheid was bereid medewerking te verlenen. Adoptie was mogelijk volgens het Zuid-Afrikaanse recht, maar niet volgens het

¹³⁸ NL-HaNA, Justitie / IND beleid 1945-1955, 2.09.5026, inv.nr. 2494.

¹³⁹ Ibidem.

Nederlandse. Een conflict in privaatrecht zorgde ervoor dat de adopties geen doorgang vonden.¹⁴⁰

Er kwam geen abrupt einde aan de opvang en uitzending van kinderen. In de loop der jaren werd de organisatie van de uitzending langzaam ontmanteld. Voor buitenlandse kinderen die de uitzending nog wel konden gebruiken, werd in de jaren vijftig nog een uitzondering gemaakt, maar er was geen sprake meer van grootschalige opvang en uitzending.

¹⁴⁰ NL-HaNA, Gezantschap Zuid-Afrika, 2.05.122, inv.nr. 175.

CONCLUSIE

'Waarom zond de Nederlandse overheid van 1945 tot 1955 Nederlandse kinderen uit naar verschillende Europese landen en ontving zij in diezelfde periode kinderen uit andere landen in Nederland?'

Aansterken

De aanleiding voor de organisatie van een kinderuitzending was bijna altijd de lichamelijke en/of geestelijke verzwakking van grote aantallen kinderen in binnen- en/of buitenland. Veelal was deze verzwakking ontstaan tijdens of na een zware (oorlogs)tijd. Opvang in een buitenland waar de voedselvoorziening beter was, kon de kinderen redden van honger en fysieke en mentale uitputting, zo was het argument. De initiatiefnemers van de uitzending beklemtoonden dat het belang van de kinderen voorop stond. In campagnes en bij het werven van geld en pleeggezinnen werd de nadruk gelegd op plicht en verbroedering. Dit zagen we bij de opvang van Hongaarse, Finse, Joodse en Spaanse kinderen en bij de binnenlandse opvang van Nederlandse kinderen in koloniehuisen.

Ook bij de uitzending van Nederlandse kinderen na de Tweede Wereldoorlog speelden humanitaire gronden een rol. Tegenstrijdig was dat Nederlandse kinderen werden uitgezonden naar het buitenland, terwijl buitenlandse kinderen in Nederland werden opgevangen. Mogelijk was de voedselpositie in het land van herkomst van de buitenlandse kinderen die naar Nederland kwamen nog slechter. Toch was het efficiënter geweest om de meest zwaar getroffen kinderen die nu naar Nederland kwamen in de plaats van Nederlandse kinderen naar Zweden, Denemarken, België en Frankrijk te laten gaan. Want in de voedselvoorziening van Nederlandse kinderen kon dus wel degelijk worden voorzien.

Tegelijkertijd was het voor het psychisch herstel van de kinderen wellicht wel goed om hen even uit de oorlogsellende te halen. Bij alle uitzendingen werd naast het lichamelijk herstel, ook het psychische herstel van kinderen van belang geacht. Door kinderen in een rustige, veilige omgeving te plaatsen waar zij veel buiten waren, lichamelijke oefeningen konden doen en gezond te eten kregen, werden ze mentaal opgelapt. (Her)opvoeding van de

kinderen sloot nauw aan op dit psychische herstel. Wanneer kinderen enigszins tot rust waren gekomen, werd ingezet op godsdienstige opvoeding en het bijbrengen van normen en waarden.

Alle kinderen die op uitzending mochten, waren bij de besproken uitzendingen tussen de vijf en vijftien jaar oud. De NVD richtte zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in principe op alle Nederlandse kinderen, zonder specifieke voorkeur voor jongens of meisjes, hetgeen ook in de praktijk resulteerde in een redelijke balans tussen het aantal jongens en meisjes.¹⁴¹ Bij de opvang van Hongaarse kinderen waren meisjes oververtegenwoordigd. In het geval van de opvang van Nederlandse kinderen na de Tweede Wereldoorlog gold dat alle kinderen in de juiste leeftijdscategorie mee mochten, mits zij niet in de categorie 'licht debielen of moeilijke opvoedingsgevallen' vielen en/of hun ouders 'ongewenste' politieke opvattingen hadden.¹⁴²

Kinderen in de juiste leeftijdscategorie en met een redelijke mentale gezondheid waren net oud genoeg om zelf te lopen, eten en zich verstaanbaar te maken, maar nog niet dusdanig oud dat zij puberaal gedrag vertoonden. Sommige oudere meisjes werden 'te rijp' bevonden voor uitzending, wat volgens de organisaties allerlei risico's met zich meebracht op de plaats van bestemming.¹⁴³ Ondanks inspanningen van artsen bleven de uitzendingsmogelijkheden voor de opvang van oudere kinderen zeer beperkt. De Nederlandse overheid pleitte hier niet voor en buitenlandse overheden deden uit zichzelf ook geen aanbiedingen voor opvang.¹⁴⁴

Opvoeden

Bij meerdere uitzendingen zagen we dat het idee van heropvoeding en het bijbrengen van normen en waarden tijdens de kinderuitzending een belangrijke rol speelde bij de organisatie hiervan. Bijvoorbeeld in het geval van de Nederlandse kinderen die gedurende de negentiende en twintigste eeuw in koloniehuisen werden geplaatst en bij de Britse kinderen die in Rhodesië werden opgevoed volgens koloniale idealen.¹⁴⁵

¹⁴¹ NL-HaNA, Ned. Volksdienst, 2.19.070.01, 142.

¹⁴² NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 3235.

¹⁴³ Haarbrink, *'Gezellig op transport'*, 17.

¹⁴⁴ NL-HaNA, RIOD, 2.14.08, inv.nr. 755.

¹⁴⁵ N. Bakker, 'Een beslissende levensfase: over de institutionalisering en professionalisering van de zorg voor jonge kinderen', in: *Pedagogiek* 32 (2012) 58 en Boucher, 'The Limits of Potential', 914-915 en 933.

De naoorlogse bleekneusjes waren ook onderdeel van een groter politiek plan voor opvoeding. De oorlog had zijn sporen nagelaten bij veel kinderen. Dat was begrijpelijk, maar na de oorlog wel ongewenst. Ingegeven door de angst voor verwildering en de langer spelende zorgen over de 'bevolkingskwestie' werd met de organisatie van deze kinderuitzending ingezet op het bijbrengen van normen en waarden. Het was in landsbelang dat de kinderen goede burgers zouden worden. De overheid trachtte dit te doen door hen uit hun oude omgeving te halen en onder rustige omstandigheden hun 'brave, godsdienstige en gewenste' karakter (weder) op te bouwen met behulp van artsen, begeleiders en geestelijken. Kinderen werden hierdoor onderdeel van een politieke agenda. Het werd belangrijk geacht dat hen - door de overheid als goed veronderstelde - normen en waarden werden bijgebracht.

Gemeenschapsvorming

De zorg voor (nieuwe) landgenoten en verbroedering tussen verschillende volken stond centraal in het geval van de Nederlands-Duitse uitzending tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het doel was om deze broedervolken in harmonie samen te laten leven als onderdeel van het Duitse Rijk. Hier lag dus het idee van gemeenschapsvorming aan ten grondslag.¹⁴⁶ Bij de opvang van Joodse kinderen in Nederland speelde de contacten tussen de gemeenschappen in Duitsland en Nederland een grote rol. De opvang van de Joodse vluchtelingen werd gefinancierd vanuit de Joodse gemeenschap. Hier was dus niet zozeer sprake van de noodzaak tot gemeenschapsvorming, maar het bestaan van deze gemeenschap zorgde voor de mogelijkheid tot opvang.¹⁴⁷

Het vermoeden was dat het belang van gemeenschapsvorming mogelijk ook na de Tweede Wereldoorlog een rol speelde bij het organiseren van kinderuitzendingen tussen verschillende landen. Door zorg te dragen voor kwetsbare kinderen van buurlanden of landen verder weg, werd wellicht geprobeerd banden te smeden voor de toekomst. Uit archiefmateriaal wordt dit idee van gemeenschapsvorming echter nergens door de Nederlandse overheid als een belangrijk motief voor de organisatie van deze kinderuitzending benoemd. Wel werd er gesproken over wederkerigheid bij uitzending en over solidariteit tussen landen onderling. Er was na twee verwoestende oorlogen uitdrukkelijk de behoefte

¹⁴⁶ Haarbrink, *'Gezellig op transport'*, 36 en 40.

¹⁴⁷ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 157-161.

ontstaan om gezamenlijk te werken aan wederopbouw, zowel in zwaar als minder zwaar getroffen landen. Omdat Nederlandse kinderen in andere landen werden opgevangen, wilde de Nederlandse overheid kinderen uit andere landen niet weigeren. Dan zou zij internationaal een modderfiguur slaan. De uitzending en opvang kwamen ook voort uit angst voor verspreiding van het communisme. Communistische begeleiders werden bij transporten geweerd, Nederlandse kinderen mochten niet worden opgevangen door organisaties die van communistische aard waren en communistische pleegouders kwamen niet voor opvang van kinderen in aanmerking. Kinderen uit communistische landen waren in Nederland meer dan welkom. Geopolitieke belangen bleken van grote invloed op het verloop en de organisatie van de kinderuitzending.

Governance

Bij alle besproken uitzendingen werkten overheden nauw samen met nationale en internationale organisaties, kerken en bedrijven. In sommige gevallen bestonden de betrokken partijen al langer en voegden zij de kinderuitzendingen toe aan hun takenpakket, zoals bij de organisatie van de kinderuitzending tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor de organisatie na de Tweede Wereldoorlog werd gebruik gemaakt van al bestaande netwerken, maar werden vooral veel nieuwe organisaties opgericht.

Een nadelig gevolg van de betrokkenheid van een veelheid aan organisaties, was de concurrentie die tussen partijen ontstond. Deze concurrentie leidde bij de organisatie van meerdere uitzendingen tot het maken van claims over autoriteit. Zo ook bij de uitzending van bleekneusjes na de Tweede Wereldoorlog. De Nationale Commissie tot uitzending van kinderen probeerde kleinere organisaties van het toneel te verdrijven door te wijzen op gebreken en te claimen dat alleen zij in staat was de kinderuitzendingen op een ordelijke manier te organiseren. Het claimen van logistieke autoriteit zou de legitimiteit van de Nationale Commissie versterken en zo haar positie kunnen verstevigen.

Om toch bestaansrecht te claimen probeerden betrokken organisaties zo snel en goed mogelijk pleeggezinnen voor hulpbehoevende kinderen te vinden. Het gevolg was dat er soms pleeggezinnen voor opvang in aanmerking kwamen, die eigenlijk geheel niet geschikt hiervoor waren, maar die door de concurrentie toch door de keuring kwamen. Zonder pleeggezinnen konden organiserende partijen immers geen kinderen laten overkomen. De voorwaarden, op

basis waarvan kinderen werden toegelaten waren bovendien per organisatie en land van herkomst verschillend. Dit kon tot grote onduidelijkheid en oneerlijke selectie leiden.

Internationaal werd er zo nu en dan ook 'bevochten' wie zeggenschap had over of een kinderuitzending doorging of niet. De IRO had na de oorlog tot taak om vluchtelingenkampen zo snel mogelijk leeg te krijgen. Toen kinderuitzendingen van Hongaarse kinderen hervestiging in de weg dreigde te staan, kreeg de Nederlandse overheid een reprimande. De opdracht van de IRO was 'groter' en werd belangrijker geacht dan het tijdelijk aansterken van kinderen. De Nederlandse overheid moest stoppen met de opvang van kinderen uit vluchtelingenkampen, om zich niet schuldig te maken aan verhindering van hervestiging.

Met name met de uitzending van Hongaarse kinderen in de jaren twintig en Joodse kinderen in de jaren dertig bleek de uitzending na de Tweede Wereldoorlog veel overeenkomsten te hebben. Bij de opvang van Hongaarse kinderen en de opvang van kinderen na de Tweede Wereldoorlog speelde de angst voor het communisme een grote rol. Hongaarse leiding mocht niet naar Nederland komen omdat werd gevreesd voor 'communistische elementen', Nederlandse kinderen mochten niet worden opgevangen door een vermeend communistische vereniging in België en potentiële pleegouders voor buitenlandse kinderen die communistisch bleken, werden om die reden subiet afgekeurd. Hongaarse autoriteiten werkten op allerlei manieren het vertrek van transporten tegen. De Hongaarse autoriteiten wilden voorkomen dat het beeld zou ontstaan dat zij niet voor haar eigen burgers kon zorgen. De behoefte aan hulp voor kinderen bood echter een kans voor kapitalistisch weldoeners om te bewijzen dat er maar één geslaagd politiek systeem bestond: het westerse kapitalisme. Tegengestelde politieke opvattingen speelden bij de strijd om autoriteit een belangrijke rol.

De afwikkeling

Hoewel aanpassing aan de nieuwe omgeving voor sommige kinderen lastig bleek, probeerden de meeste kinderen hun nieuwe omgeving als thuis te gaan zien. In de loop der jaren zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de consequenties van hun verblijf in het buitenland. Hieruit blijkt dat de uitzending voor sommigen tot gevolg had dat zij zich nooit ergens thuis voelden, zich ontheemd voelden in hun voormalige en nieuwe moederland en gedurende hun gehele leven de gevolgen van onthechting hebben ervaren. Anderen waren echter dankbaar

voor de 'nieuwe kans' die hen werd geboden in een ander land en de familie waar zij eerst als gast en later als familielid deel van mochten uitmaken.¹⁴⁸

Er zijn niet veel problemen bekend die de Nederlandse kinderen bij terugkeer of het uitblijven van terugkeer ervoeren. Wel moesten sommigen weer even wennen aan de mindere levensstandaard in het thuisland. Dit kwam mede doordat zij tijdens de uitzending soms enorm werden verwend door hun pleegouders. Het ontstaan van taal- en ontwikkelingsachterstanden zijn ook niet gerapporteerd. Waarschijnlijk konden de kinderen hun moedertaal weer makkelijk oppakken door hun jonge leeftijd en doordat het buitenlands verblijf van relatief korte duur was geweest. De organisatie van de kinderuitzending van naoorlogse bleekneusjes werd rond 1950 gestaakt, toen bleek dat deze niet meer noodzakelijk was voor het welzijn van de kinderen. Buitenlandse kinderen werden nog wel bij wijze van uitzondering in kleine groepen opgevangen in Nederland, omdat hun leefomstandigheden nog altijd te wensen over lieten.

Belangrijkste inzicht

Het belangrijkste inzicht dat dit onderzoek heeft opgeleverd, is dat bij de governance van kinderuitzendingen niet alleen het belang van het kind een rol speelde. Uit bestudering van archiefstukken en vergelijking van verschillende uitzendingen bleek dat de interactie tussen overheden en betrokken organisaties vormgaf aan de organisatie van een kinderuitzending. Concurrentie tussen betrokken partijen leidde tot claims over autoriteit, legitimiteit en de wens om de organisatie in eigen hand te houden. Dit had tot gevolg dat sommige groepen kinderen ineens juist wel of niet naar een land konden afreizen. Zij werden hierdoor onderdeel van een grotere (politieke) missie na de Tweede Wereldoorlog. Vluchtelingenkampen moesten leeg, het communisme moest op afstand blijven en haar slachtoffers dienden soms als levend bewijs voor de reden achter deze wens. De betrokkenheid van een groot aantal organisaties en overheden leverde – geheel in overeenstemming met de theorie van Schrover, Vosters en Glynn - hulp op bij het vinden van oplossingen en de snelle organisatie van grote

¹⁴⁸ Nehlin, 'Building bridges of trust', 134-152; Boucher, 'The Limits of Potential', 914-915 en 933 en Vogel, *Nabije vreemden*, 11, 29.

groepen kinderen en tegelijkertijd ontstond er extreme fragmentatie, onderlinge competitie en onenigheid.¹⁴⁹

¹⁴⁹ M. Schrover, T. Vosters en I. Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance (1860s until Present): Introduction to a Special Issue', in: *Journal of migration history* (2019) 201, 206.

LITERATUURLIJST

- Anderson, P., 'The struggle over the evacuation to the United Kingdom and repatriation of Basque refugee children in the Spanish Civil War: symbols and souls' , in: *Journal of Contemporary History* (2016) 297-318.
- Bakker, N., 'Een beslissende levensfase: over de institutionalisering en professionalisering van de zorg voor jonge kinderen' , in: *Pedagogiek* 32 (2012) 51-66.
- Bakker, N., 'Sunshine as Medicine: Health Colonies and the Medicalization of Childhood in the Netherlands c.1900-1960' , in: *History of Education* (Tavistock 2007) 659-679.
- Baumel-Schwartzand, J., *Never Look Back: The Jewish Refugee Children in Great Britain, 1938 - 1945* (West Lafayette 2012).
- Berghuis, C., *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid: het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956* (Amsterdam 1999).
- Boterman, F., *Duitse daders: de Jodenvervolgung en de nazificatie van Nederland (1940-1945)* (Amsterdam 2015).
- Boucher, E., *Empire's Children: child emigration, welfare, and the decline of the British world* (New York 2014).

- Boucher, E., 'The Limits of Potential: Race, Welfare, and the Interwar Extension of Child Emigration to Southern Rhodesia.' , in: *The Journal of British Studies* (2009) 914-934.
- Brewer, N., *Intervention?: British politics and Basque refugee children during the spanish civil war* (Oregon 2006).
- Damousi, J. 'Humanitarianism and Child Refugee Sponsorship: The Spanish Civil War and the Global Campaign of Esme Odgers' , in: *Journal of women's history* (2020) 111-134.
- Doesschate, J.W. ten, *Asielbeleiden belangen. Het Nederlandse asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982* (Hilversum 1993).
- Dwork, D., en R.J. Van Pelt, *De Holocaust. Een geschiedenis* (Amsterdam 2002).
- Gerwarth, R., *De verslagenen. Waarom de eerste Wereldoorlog nooit is opgehouden 1917-1923* (Amsterdam 2016).
- Griffioen, P. en R. Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam 2011).
- Haarbrink, A.E., ' 'Gezellig op transport' , de uitzending van Nederlandse kinderen naar Duitse gebieden tijdens de Tweede Wereldoorlog' (Leiden 2016) Bachelor-scriptie Universiteit Leiden.
- Hajto, V., 'The 'wanted' children. Experiences of Hungarian children living with Belgian foster families during the interwar period' , in: *History of the Family* 14 (2009) 203-216.

- Heilala, C. en N. Santavirta, 'Unveiling the War Child Syndrome: Finnish War Children's Experiences of the Evacuation to Sweden During WWII from a Lifetime Perspective' , in: *Journal of loss & trauma* 21 (2016) 575-588.
- Ilias, M., 'Social History of Childhood and Children: A Note on the Cultural and Historical Differences in Child Care' , in: *IOSR Journal Of Humanities And Social Science* 22:7 (2007) 54-59.
- Keesing, M., P. Tammes en A.J. Simpkin, 'Jewish Refugee Children in the Netherlands during World War II: Migration, Settlement, and Survival' , in: *Social science history* 43 (2019) 785-811.
- Kok, J., en J. van Bavel, *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het Interbellum* (Leuven 2010).
- Korppi-Tommola, A., 'War and children in Finland during the Second World War' , in: *Paedagogica historica* 44 (2008) 445-455.
- Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, *Op zoek naar een moderne pedagogische norm: beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Amersfoort 1987).
- Nehlin, A., 'Building bridges of trust' : child transports from Finland to Sweden during the Second World War, in: *War and Society* (2017) 133-153.
- Obdeijn, H.L.M. en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).
- Persian, J., 'Displaced persons and the politics of international

- categorisation(s)' , in: *Australian Journal of Politics and History* 58 (2012) 481-496.
- Rijn, A. van, 'Treinen tussen twee werelden. Hongaarse kinderen en hun pleeggezinnen 1920-1928, in: Gerard van der Harst en Leo Lucassen' , *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad 1918-1955* (Leiden 1998) 77- 92.
- Romijn, P., *Boosaardig bestuur* (oratie; Amsterdam 2003).
- Schrover, M., T. Vosters en I. Glynn, 'NGOs and West European Migration Governance (1860s until Present): Introduction to a Special Issue' , in: *Journal of migration history* 2019 (2019) 189-217.
- Schrover, M. en T. Walaardt, 'Displaced persons, returnees and 'unsuitables' : the Dutch selection of DPs (1945 - 1951)' , in: *Continuity and change* 33 (2018) 413-440.
- Sintemaartensdijk, J., *De bleekneusjes van 1945. De uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland* (Amsterdam 2002).
- Stoker, G., 'Public Value Managment; a new narrative for networked governance?' , in: *American Review of Public Administration* 36:1 (2006) 41-57.
- Te Velde, H., 'Zedelijkheid als ethiek en seksueel fatsoen. De geschiedenis van een Nederlands begrip' , in: R. Aerts en K. van Berkel, *De pijn van Prometheus. Essays over cultuurkritiek en cultuurpessimisme* (Groningen 1996) 198-218.

Uusihakala, K., 'Rescuing children, reforming the Empire: British child migration to colonial Southern Rhodesia' , in: *Identities* (2015) 273-287.

Visser, J. en A. Hemerijck, *Een Nederlands mirakel. Beleidsleren in de verzorgingsstaat* (Amsterdam 1998).

Vogel, J., *Nabije vreemden. Een eeuw wonen en samenleven* (Den Haag 2005).